

113281

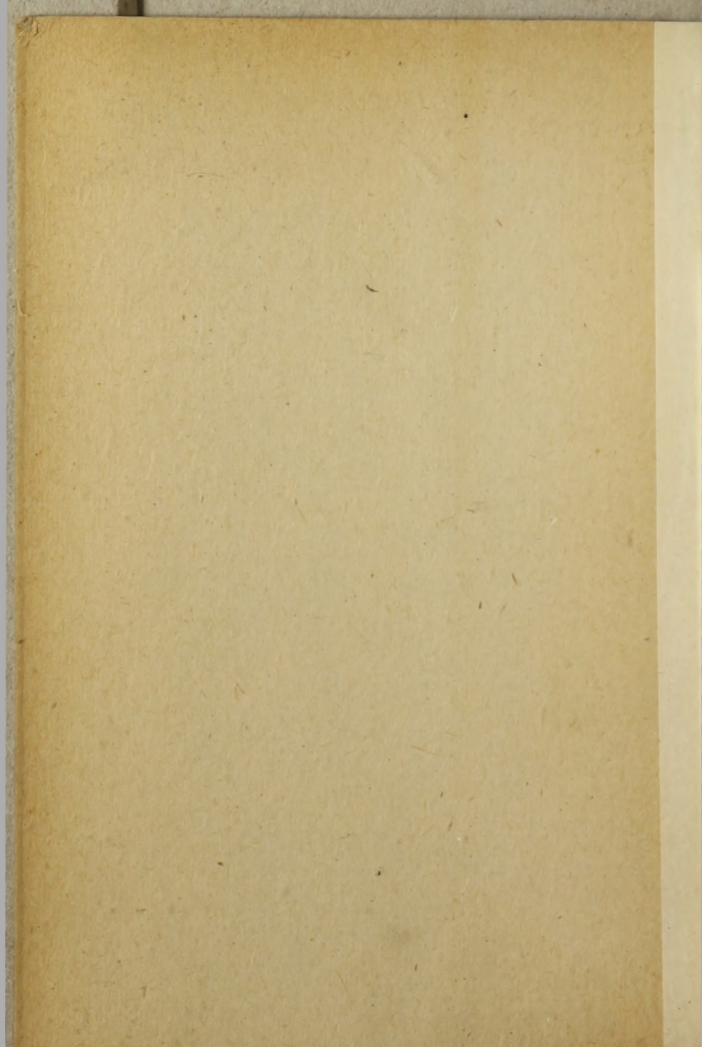
KINCSESTAR

A MAGYAR SZEMLE TÁRSASÁG
KIS KÖNYVTÁRA
20. SZ.

KÍNA

ÍRTA
LIGETI LAJOS

BUDAPEST
MAGYAR SZEMLE TÁRSASÁG

K I N C S E S T Á R

KÍNA
MULT ÉS JELEN

ÍRTA

LIGETI LAJOS
egyetemi magántanár

BUDAPEST, 1935
KIADJA A MAGYAR SZEMLE TÁRSASÁG

113281

TARTALOM

1. Az őskor	3
2. A feudális Kína	8
3. Az egység és a terjeszkedés kora	14
4. Vetélkedő dinasztiák	25
5. A T'ang-dinasztia kora	30
6. Küzdelem az északi nomádokkal	36
7. Ming-dinasztia. Mandzsu uralom	42
8. A nyugatiak megjelenése és előretörése	48
9. A köztársasági forradalom és a polgárháború	55
10. Kína egyesítése. Szun Jat-szen tanainak győzelme	61
11. A köztársaság belpolitikai mérlege	67
12. A külpolitikai helyzet	73
Irodalom	79

*

LIGETI LAJOS, a budapesti egyetem magántanára, három évet töltött Kínai Mongóliában (1928—31), Közép-Ázsia régi történetével és nyelvi problémáival foglalkozik. Önállóan megjelent művei: Attila családfája (Eötvös-füzetek), A magyarság keleti kapcsolatai (Minerva-Könyvtár), Rapport préliminaire d'un voyage d'exploration fait en Mongolie chinoise (Kőrösi Csoma-Társaság), Sárga istenek, sárga emberek (Könyvbarátok).

**MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA**

1. AZ ŐSKOR

A legelső összefüggő kínai történeti feljegyzések nem régebbek a Kr. sz. előtti 9—8. századnál. Nagyjában ugyanebből az időből valók azok a legenda-szerű hagyományok is, amelyek a kínai nép és műveltség történetét ennél jóval korábban, kb. a Kr. e. harmadik évezreddel kezdik.

E hagyományok szerint szentek és hősök nagy cselekedeteivel, tanításaival és felfedezéseivel indul meg a történet. A legelső közöttük időrendben Fu-hi, a nyolc, jövőmondáshoz használt jelnek, az ú. n. *pa kuá*-nak a felfedezője; egyes vidékek hagyományai neki tulajdonítják az írás bevezetését is. Nővére, Niü-kua vetette meg a későbbi házassági szertartások alapját. Sen-nong készítette az első ekét, és ő tanította meg az embereket a szántás-vetés, földművelés munkájára.

A szentek és hősök után következett az Öt Uralkodó: csupa szentéletű, áldásos tevékenységű fejedelm. Huang-ti, vagy a Sárga Uralkodó műve pl. a ruházat feltalálása, a kínai szemében oly alapvető szertartások megállapítása, tőle származik a zene és a naptár felfedezése, illetve rendezése. Ugyanez a Huang-ti kezdte meg a templomok építését sok más kegyes és hasznos cselekedettel egyetemben. Az Öt Uralkodó közül rajta kívül még különösen kettőnek

a nevét emlegetik magasztalva: Jao-ét és Sun-ét. Huang-ti-től kezdve bukkannak fel különben az első — mitikus — évszámok; Huang-ti Kr. e. 2402-től uralkodott, Jao Kr. e. 2045-ben, Sun 1992-ben halt meg.

Jao uralkodása alatt hatalmas árvíz pusztított, évek kitartó munkája árán sikerült csak újra rendet teremteni. Az országrendezés és a veszedelmes Huangho folyó megrendszabályozása terén különösen nagy érdemeket szerzett Jü.

Sun halála után a trónra ez a Jü került, választás útján, éppúgy, mint elődei, akit különben rendkívüli érdemeiért Nagy melléknévvel tisztelt meg a hagyomány. Nagy Jü az első uralkodóháznak, a Hia-dinasztiának a megalapítója (1989—1559). Ettől az időtől kezdve a trón betöltése öröklés útján történt.

Ez a legrégibb kínai történetre vonatkozó hagyomány azonban semmiféle történeti hitelt nem érdemel. A legújabb kutatás megállapította, hogy e szép, kereknek látszó hagyományt részlethagyományokból fűzték egybe a Kr. e. 8. századi udvari írástudók, és hogy ezek a részletek sem történeti magból keletkeztek, hanem az ősi kínai kozmogónia gazdag anyagából származnak. Ugyanezeket a mitikus legendákat — megfelelő változásokkal — megtaláljuk a kínaival rokon és szomszédos népeknél is.

Az azonban kétségtelen, hogy a kínai nép a történelemben való megjelenésekor már bizonyos műveltséggel rendelkezett, letelepedett, földművelő nép volt. Az is világos, hogy a mai Kína területének csak meglehetősen kis részét tartotta birtokában. Nagyjában két fontosabb gócpontot látunk: az egyik a Senszi és Kanszu tartományban a Wei folyó völgyében, a másik a Honan tartomány északi részében lehe-tett. Innen indult meg a későbbi területek gyarmato-

sítása. Legelőbb két vékony sávban a tengerhez törtek maguknak utat, egyfelől a Pecsili-öböl, másfelől a Sárga-tenger felé, majd pedig az északi tartományok kerültek sorra. Meglehetősen későn sikerült csak Dél-Kína gyarmatosítása.

Meg kell jegyeznünk, hogy a délen és nyugaton lakó barbárok javarésze fajilag és nyelvileg kínaival rokon nép lehetett.

Amikor a kínai hagyomány ősrégi időkre vonatkozó hitelessége a kritika bonckése alatt semmivé vált, a nyugati kutatók egyrésze a másik végletbe csapott. Nem hittek többé a kínai történet és műveltség régiségében, és legalább ezer évvel megfiatalították azt. Erre a hiedelemre alaposan rácăfoltak az újabb régészeti felfedezések. Az Ordosz vidékén végzett ásatások során pl. paleolit-kori eszközök kerültek elő a kínai lösz alól, mely helyenként elérte az 50—60 méter vastagságot is.

Sokkal jelentősebbek és gazdagabbak azok a neolit- és eneolit-kori leletek, melyek Kanszu, Honan, Sanszi, Senszi tartományban és Dél-Mandzsúria egyes helyein kerültek elő. A legfontosabb lelőhelyek a Kanszu tartományban fekvő C'i-kia-p'ing és a Honan tartományi Jang-sao-c'un.

Az ásatásokból származó tárgyak közt késeket, baltákat, nyílhegyeket találunk nagyszámban, de jelentőségben természetesen valamennyi tárgyat messze túlszárnyalják a fazekasság termékei. E cserépedények egyrésze egyszerű, nem festett. Anyaguk szürke, vöröses-barna, vagy feketés föld, alakjukat tekintve vázák, nagy csészék, talpas edények és ú. n. háromlábak. Igen ritkán egyszerű geometrikus díszítések is előfordulnak rajtuk. A festetlen edények mellett nagyszámmal találunk festetteket is. Az égetéssel nyert világosbarna, vagy vöröses alapon itt fekete, vagy barna dí-

szítést láthatunk. Az alakformálásban és díszítésben sokszor már egészen művészi megoldás mutatkozik. A honaniak nagyjából geometrikus motívumú díszítéssel készültek, a Kanszu tartományból származókon már zoomorfikus ornamentika is található szép számmal.

A kínai neolit- és eneolit-műveltség nem izolált jelenség, hanem szervesen összefügg nyugatibb neolit kultúrákkal, leginkább pedig a turkesztáni Anau, a perzsiai Szusa és a Kiev melletti Tripolje hasonló emlékeivel mutat bizonyos rokonságot. Ez az összefüggés azonban korántsem jelent szolgai utánzást, ellenkezőleg, a kínai neolitikum bizonyos fokig önálló életet élt.

Valamennyi kutató egyetért abban, hogy ennek a honani és kanszui neolit- és eneolit-műveltségnek már a kínai nép volt a hordozója. A neolit-kori csontvázmaradványokból kraniológiai alapon is hasonló eredményre jutottak. Mindenesetre érdekes az is, hogy a honani fazekas-kultúra egyrésze, nevezetesen a festetlen cserépedények bizonyos alakjai, tovább folytatódtak a legrégibb kínai bronzokban.

Bármilyen becsesek is a kínai paleolit-, neolit- és eneolit-kultúra leletei, a kínai hagyomány történeti neveivel és eseményeivel adatszerűen nem kapcsolhatók össze, éppen ezért a történeti kritika továbbra is legendának minősíti az első dinasztíára vonatkozó hagyományt. Valóban, a Hia-dinasztia történetét történeti források alapján még nagy vonásokban sem tudjuk rekonstruálni.

Hasonló helyzetben vagyunk a második dinasztia kezdeteit illetőleg is. A hagyomány szerint a Hia-dinasztiát Kr. e. 1558-ban a Sang-uralkodóház váltotta fel. Ez a dinasztia nevét 1315-ben Jin-re változtatta, s ezen a néven uralkodott 1050-ig. A hagyo-

mánynak meglehetősen részletes, de a kritika szemében olykor gyanús esemény-láncolatát itt sem tudjuk ellenőrizni hosszú időn át, csak a Jin-dinasztia uralkodásának utolsó szakaszára, a Kr. e. 12—11. századra vonatkozóan változik meg a helyzet.

A Jin-dinasztia egyik fővárosa helyén, a mai Sziao-t'un falu közelében, Honan tartomány északi részében u. i. nagyszámú, jórészt töredékes csont és teknősbéka-héj került elő, melyekre rövid feliratok voltak bevésve. Az első emlékek a mult század legvégén jutottak napvilágra, számuk azóta is tekintélyesen gyarapodott.

Ezek a Jin-kori feliratos csontok igen fontos emlékei a kínai régiségnek. Fontosak, mint a kínai írás legelső dokumentumai, amelyek a maival szemben ugyan igen archaikus alakot mutatnak, de már arról tanúskodnak, hogy jelentős mult is van mögöttük, mert az eredeti, primitív piktografikus rendszeren már túljutottak, és lényegében a mai összetett formájukban jelennek meg ezek az írásjegyek, azaz a tartalmi elem mellett megtalálható a fonetikai elem is. A feliratos csontok jóslási célokra készültek; a szűkszavú feliratokból alig valamit tudunk meg — azt is inkább következtetéssel — a Jin-kori társadalmi, politikai és vallási viszonyokról. Mégis megbecsülhetetlen írásos történeti emléket jelentenek e korra vonatkozólag, u. i. e rövid, jobbára töredékes feliratokból előkerült a hagyományból ismert Jin-kori uralkodók közül több mint a felének a neve (a két utolsó azonban nem). Így világosan bebizonyosodott, hogy a Jin-korra vonatkozó hagyomány bizonyos, és hosszú ideig ellenőrizhetetlennek tartott adatai nem légből kapott koholmányok.

A Sziao-t'un-ból származó leletek közt a párezer darabra tehető feliratos csonton kívül egyéb emlékek

is voltak. Találtak elefántcsontból, rinocérosz-szarvból, jadeból készült tárgyakat, fehér kerámiai töredékeket, sőt egy-két bronzdarabot is. Ezek az utóbbi tárgyak valószínűvé teszik a későbbi kínai művészettörténeti katalógusokban előforduló néhány Jin-korinak jelzett bronz valódiságát. Érdekes, hogy e katalógusok szerint e bronzok a mai Sziao-t'un környékéről kerültek volna elő. Sajnos, a Jin-, sőt a Csou-kori bronzokat igen korán, már a Han-, majd a Szung-korban utánozni — hamisítani — kezdték, így a legnagyobb óvatosság ajánlatos a bronzok ilyen korai időmeghatározásánál. A kevés ránk maradt Jin-kori bronzon is találunk néhány írásjegyből álló, történetileg semmitmondó feliratot.

A források és emlékek szegénysége ellenére is világosan látható, hogy a Jin-dinasztia idejében a kínai civilizáció már túljutott gyermekkorán.

2. A FEUDÁLIS KÍNA

Az utolsó Jin-uralkodót, Szin-t kegyetlen forradalom söpörte el. Helyén új uralkodóház jelenik meg: a Csou-dinasztia (Kr. e. 1050—kb. 256). A trónralépés után egyszerre szüksézáúak lesznek megint a források, s hosszú idők pusztá uralkodónevei közül alig egy emelkedik ki a szürke egyhangúságból: a messze nyugatra utazó, hadat vezető Mu-é.

A Csou-dinasztia hatalmi központja, fővárosa kezdetben a mai Senszi tartományban, Szi-ngan-fu közelében volt. A nyugati barbárok, a zsong-ok egyre megújuló, egyre erőteljesebb támadásai elől 771-ben keletebbre húzódtak, fővárosukat Lo-jang-ba, a mai Ho-nan-fu-ba tették át. Régi helyüket egy hűbéres fejedelemségnek, C'in-nek engedték át azzal, hogy a további barbár támadásoktól védje az országot. A

Honan tartományba költözött Csou-dinasztiát Keleti Csou-nak is nevezik; ez az új korszak a dinasztia életében a hanyatlás kezdetét jelentette, mely rohamosan a bukáshoz vezetett.

Az új uralkodóház, éppúgy, mint a hagyomány szerint a régi Jin-dinasztia is, hűbéri rendszer alapján uralkodott. A Csou-dinasztia tartotta kezében a központi hűbérúri hatalmat. A hűbéreseket területük és a rájuk ruházott hatalom szerint öt fokozatba osztva igazgatták hűbértartóikat, és mindenben a központi hatalomtól függtek. Minden föld az uralkodóé és a hűbéruraké volt; a parasztság 8—8 családonként (ez az ú. n. *cing*-rendszer) művelte a rábízott földet, urának tizedet fizetett, és robotot végzett. Nemcsak a Csou-kori társadalmi berendezésben jelentett élesen elválasztott osztályt a földhöz kötött, földmunkájából élő parasztság és a viszonylag (uralkodótól, családtól való függést nem tekintve) szabad, egyéni életet élő nemesség, hanem egészen a vallási életig, sőt a mitológia világának elképzeléséig megnyilvánult ennek az alapvető kettősségnek a hatása.

Az uralkodó állott az egész társadalmi és a család mintájára hierarchizálódó állami szervezet élén (az államnak nyugati értelemben való felfogása Kínában ismeretlen volt a legrégebbi időktől szinte napjainkig). Az ország hatalmas családot jelképezett, melynek családfő mintájára állott a császár az élén. Hatalmát az Égtől nyerte az uralkodó, az „Ég fia”, felelősséggel egyedül neki tartozott. Ha a természetben mutatkozó rendellenességek (árvizek, földrengések stb.) miatt, vagy ha az uralkodó kegyetlensége következtében a föld népe szenvedett, akkor az Ég megvonta méltatlan képviselőjétől az égi megbízást (*t'ien-ming*), ami persze az egész dinasztia romlását is okozta; a nép ilyenkor jogosan kelt fel a méltatlan uralkodó és az

égi kegyelmet elpazarló dinasztia ellen. (Isteni eredetű ellenállási jog.)

A Csou-dinasztia központi hatalma lassanként látszólagos hatalommá változott át. Saját gyengeségének adta jelét már akkor, amikor székhelyét megváltoztatva, Lo-jang-ba költözött. Idővel a hűbéresek száma csökkent, ennek arányában hatalmuk azonban egyre nőtt. Végül a hűbéresek valósággal önálló fejedelemségekké alakultak, amelyek többé formailag sem vették figyelembe a központi hatalmat; egymással hadakoztak, sőt egymás ellen még barbár népekkel sem átalottak szövetséget kötni.

A központi hatalom lehanyatlásakor mintegy húsz jelentősebb fejedelemség közt oszlott meg Kína területe. Említenünk kell köztük elsősorban is C'in-t, amely a Csou-ház régi területét, a mai Senszit birtokolta, a többiek közül kiemelkedtek: Peking környékén Jen, Santungban C'i és a híres Lu, Sansziban Cin, Honanban Cs'en és Cseng, Szecs'uanban Su, a déliek közül Csökiangban Jüe, Nganhuiban Szung, Kiangszuban Wu és végül valamennyi közt a leghatalmasabb, Cs'u a mai Hupei tartományban. Ezeken kívül még sok más kisebb-nagyobb fejedelemség beszámta magát abban a harcban, amely nem sokkal Cin-nek 457-ben kezdődő felosztásával indult meg.

A küzdelem mindinkább elfajult a régi hűbértársak közt. A kínai történelemnek ezt az áldatlan szakát a Hadakozó királyságok (*csan kuo*) korának (255—222) is szokás nevezni. Az ellenségeskedésben egymás után véreztek el a kisebb fejedelemségek, s területükkel újabb erőt adtak a győzőknek. Végül is már csak a déli Cs'u és a hatalmas C'in fejedelemség élte túl az elkeseredett hadakozást; Cs'u bukásával aztán végeszakadt a hosszas vetélkedésnek.

A Csou-dinasztia első szakaszába nyúlnak a kínai

irodalom és filozófiai gondolkodás első, meglehetősen kezdetleges emlékei. Később, a Csou-kor végén, a Hadakozó országok idejében viszont hirtelen fejlődés után bámulatos tökéletességű és gazdaságú irodalmi termelés folyik már.

A legrégibb időkre nyúlnak vissza a költészet emlékei, így pl. a Konfucius neve alatt fennmaradt Dalok könyvében, a Si-king-ben a vallásos tárgyú himnuszok egyrésze kb. a Kr. e. 11. századból való. Ugyanebben a gyűjteményben a vallásos költészet termékein kívül szatirikus verseket és népdal-utánzatokat is nagy számmal találunk. Igen régi prózai munkák maradtak ránk a szintén Konfuciusnak tulajdonított Su-king-ben, mely azonban mai alakjában egyfelől nem teljes, másfelől bizonyos részei kései, apokrif függelékek. Külön iskolát jelentettek a jövőendőmondók jósláshoz szükséges munkái.

A kínai filozófia történetének első nagy neve, mely később is — politikai okoknál fogva — legelső maradt, az Konfuciusé. Konfucius, kínai nevén K'ung-fu-ce, Lu-fejedelemségben, a mai Santung tartományban született, politikai pályája jórészt itt zajlott le, és csak jóval élete delén túl hagyta el szülőföldjét, hogy vándorfilozófus módjára hirdesse tanait. Konfucius (?551—479) nem volt túlságosan eredeti elme. A már meglévő régi tanokból, szabályokból állította össze elveit, amelyek egy politikai etikai rendszert alkotnak. Főproblémája: hogyan lehet a népet helyesen kormányozni; felelete: a fejedelem legyen „felsőbbrendű ember” (*kiün-ce*), az ő erénye (de nem a példaadása) az egyetlen idevezető helyes út. Konfucius idővel valósággal elhomályosította a többi kínai gondolkodó hírnevét és munkásságát.

Szintén ebben a korban keletkezett egy másik

nagyraihivatott iskola, a taoizmus, mely időről-időre heves ellenségnek bizonyult az államvallás szerepét betöltő konfuciánizmussal szemben. Alapítója, Lao-ce idősebb kortársa volt Konfuciusnak. Élete éppen olyan rejtélyes, misztikus, mint maga a tana. A korai taoizmus lényegét meglehetősen homályosan ismerjük, legbecselesebb termékei ugyanis Csuang-ce (Kr. e. 4. század második fele) és Lie-ce (4. század vége, 3. század eleje) művei polemikus iratok, melyekből csak bizonyos részletek domborodnak ki. A tan magja a *tao*, az út, minden gondolatnak és anyagnak végső forrása.

Sok ideig csak erről a két fontos iskoláról vett tudomást a nyugati kutatás. Természetesen, itt is a konfuciánizmus vitt el minden babért: az érdeklődésből bőven futotta még a későbbi, utópisztikus konfuciánus iskola képviselőire is, mint amilyen Siün-ce, vagy a ragyogó világosságú Mencius (Mong-ce), továbbá a szertartások formalitásaiban tobzódó ritualisták tevékenységére is.

Új levegőre volt szükség, hogy a Csou-kor-végi gazdag filozófiai életnek annyi más kiváló képviselője is valami figyelemhez jusson.

A legrégebbiek közé tartozik a metafizikai iskola, mely a régi jövőmondók rendjében alakult ki. Igen eredeti elme az 5. századi Mo-ti, vagy Mo-ce, az egyetemes szeretet hirdetője. Vele szokás szembeállítani Jang-ce-t, a fatalizmus, önzés, cinikus individualizmus és epikureizmus filozófusát. Mo-ce tanítványaiból alakult a szofisták iskolája (5—3. század), melynek legkiválóbb képviselője Hui-ce és Kung-szun Lung. Külön iskolát alkottak a politikus-filozófusok, a legisták, akik az eddigi rendszerekkel ellentétben a változó principium híveinek vallották magukat. Bárátóságosan megfértek ebben az iskolában egymás mellett a legellentétesebb hajlamú gondolkodók,

mint pl. a Mo-ce-iskola tanítványa, Szung Kien, a taoista Jin Wen-ce, Han Fei-ce. Kimagasló legisták még Wei Jang, Teng Szi-ce, Kui Ku-ce, Ho Kuan-ce.

A filozófiai munkák mellett megjelentek az első regényszerű munkák és történelmi művek. A 4—3. században a költészet is virágzik, olyan képviselője akad, mint a híres K'ü Jüan.

Érdekes, hogy a kínai fallal elzártnak, önállóan, idegen befolyástól mentesen fejlődőnek hitt kínai civilizációnak (nem beszélve most a prehistóriai összefüggésekről) a legrégebb valóban történeti korában, a Csou-dinasztia idejében is mutatkozik idegen hatás és pedig nem is a legjelentéktelenebb területen. A Kr. e. 5. századtól kezdve nyugati, indiai hatás alatt átalakultak a kínaiak földrajzi ismeretei, idegektől vették át új asztronómiai és asztrológiai rendszerüket, amelyekhez bizonyos geometriai és matematikai alapismeretek is járultak.

A Csou-kor a kínai művészetnek is első, valóban nagy korszaka.

Ebben az időben már igen elterjedt a jade használata. Ha a kétségtelenül hiteles darabok száma nem is túlságosan nagy, a főbb típusokat mégis jól ismerjük. Legnagyobb részük vallási célt szolgált. Külön neve és alakja volt az eget, a földet, a négy világtájat jelképező jadeoknak. Igen ritka esetben bronzokról is készültek apró jade-másolatok. Igen gyakran használták a jadeot temetési célokra; a ráncmaradt jadeok tekintélyes része ilyen, a sírokban jobban megőrződtek, mint máshol. Meg kell még említenünk a politikai embléma céljaira és a személyi használatra készült jade-tárgyakat, mint amilyenek az övből lelógó díszek voltak.

Jóval jellegzetesebb termékei e kor művészetének a bronzok: vázák, vagy váza-szerű edények, ha-

rangok, dobvázak, tükrök, pecsétek, pénzek. A Jinkori meglehetősen szerény kezdetek után valóságos virágkora köszöntött be a bronztárgyak művészetének.

A legfontosabb bronzok a vallási célokat szolgáló vázák és edények. Valamennyinek szertartásszerűen meghatározott pontos alakja volt, melytől nem lehetett eltérni. Voltak alacsony, öblös edények, magas, karcsú vázák, nyugodhattak három lábon, vagy síma alapon, el lehettek látva füllel, fogantyúval, vagy nem, felül változatos gazdagságú díszítéssel ékes fedő takarhatta, vagy az előírásnak megfelelően nyitott szájjal is készülhettek. Nem egyszer az eredeti alakot, vagy esetleg csak a fedőt, zoomorfikus megoldás módosította.

A bronztárgyak leggyakoribb díszítő motívumai közé tartozik a meander-szerű *lei-wen*, vagy villámdísz és a szintén kedvelt *t'ao-t'ie*, az elstilizált rozsomák, továbbá a sárkány-motívum, hogy csak a leglényegesebbeket említsük. Néhány egészen kivételes esetben az ujjvégekkel egymás felé néző két kéz lenyomata díszíti a bronzedény oldalát. Efféle díszítéseket különben az ú. n. tiszteleti vázákon találunk, pl. az elhunyt tiszteletére szemet, láb-, kéz-, fülnyomot készített az utód, mintegy célzásul ilyen vagy olyan kiválóságára.

A bronztárgyakon sokszor feliratot is találunk, melyeknek különösen a kínaiak szemében nagy az értékük, nem egészen indokoltan, mert a felirat sokszor jóval később készült, mint maga a tárgy.

3. AZ EGYSÉG ÉS A TERJESZKEDÉS KORA

Az utolsó hatalmas fejedelemségnek, Cs'unak a leverése után egyedül maradt a porondon a győztes C'in. Visszavonhatatlanul végeszakadt az egymással

hadakozó, ál-hűbéres, kiskirály-rendszernek. Kína egységes birodalom lett erélyes központi vezetéssel. A régi hűbéres rendszer címeivel együtt könyörtelenül elpusztult. Mindez az új C'in-dinasztia (Kr. e. 221—207) rendkívüli képességű alapítójának a műve volt. Az új fejedelem nem elégedett meg az eddigi *wang* „király” címmel, *huang-ti*-nak, „császárnak” nevezte magát; az eddigi uralkodóktól eltérőleg egyéni nevet sem vett fel, hanem helyette Első (*Si*)-nek nevezte magát. Azt kívánta, hogy utódai hasonlóképpen nem névvel, hanem szintén csak sorszámmal jelöljék magukat.

Az Első Császár, Si Huang-ti erőszakos kézzel teremtetten meg Kína egységét. Rengeteg emberáldozaton kívül sok minden egyébnek is el kellett pusztulnia. A régi fegyvereket be kellett szolgáltatni, valamennyit beolvasztották. A régi utak lerombolása után új, az ország határai felé vezető hadiutakat épített. És végül 213-ban következett be az az esemény, amelyet kínai írástudók azóta is a legkegyetlenebb barbárság művének tartanak, a *ta huo*, azaz a „Nagy tűz”. Az Első Császár ugyanis elégettette ebben az évben az összes fellelhető könyveket, elsősorban a konfuciánizmus tanait hirdető munkákat. Ma már mindenki előtt világos, hogy nem túlzott barbarizmus különös kedvteléséből következett be a könyvégetés, hanem a könyörtelen központosító törekvésnek állottak útjában a régi fejedelemségek provincializmusát tápláló és az új rendszerrel szemben ellenséges írástudó iskolák könyvei. Si Huang-ti világos ellensége volt a konfuciánizmusnak ugyanebből az okból, viszont, úgy látszik, a taoizmus iránt rokonszenvvel viselkedett.

Si Huang-ti leromboltatta a régi fejedelemségek határán védelmül emelt falakat, viszont megerősítette

és kiegészítette északon az egyes falrészeket, s megeremtette ezáltal a hatalmas védőövet jelentő Nagy Falat, melynek hossza a történetírók szerint 10 ezer mérföld volt.

Erre a megerősített védelmi vonalra különben égető szüksége volt Kínának. Már a Csou-dinasztia utolsó idejében egyre veszedelmesebb méreteket öltöttek az északi és nyugati barbárok, húnok (*hiung-nu*) és hún-féle (*ti*, stb.) népek vakmerő előretörései és sarcoló portyázásai. Si Huang-ti nem elégedett meg a védekezéssel, hanem rendszeres támadást kezdett a veszedelmes ellenség ellen. A támadó seregek élére Mong T'ien-t állította, akinek 300 ezer főnyi seregével 214-ben sikerült is visszafoglalnia az újonnan elszakított területeket Ordoszbán. További védelmül a határvárosokat nagyszámú katonasággal rakták meg és fallal vették körül. A főhadiszállás is közelebb jött a határhoz, hogy a húnok elleni harcokat sikeresen irányíthassa.

Sikeresen hadakozott délen is. 221-ben seregei elfoglalták Fu-kien-t, Katon-t, Kuang-szi-t és a szomszédos területeket, ahol a kínaival rokon barbárok laktak. Ezek korán elkínaiasodtak, akárcsak az egykor veszedelmes Cs'u fejedelemségnek a lakói. Tisztára idegen, annámi törzsek fölött is sikerült nagyobb eredményt elérnie, ha hosszabb hadjáratok árán is.

Kína egységének megeremtője, a vas-kezű Si Huang-ti rövid uralkodás után 210-ben meghalt, még életében óriási munkával elkészített monumentális tumulusban temették el. A C'in-dinasztia császárai nem jutottak messzire a sorszámban. Si Huang-ti fia, a „Második császár“ véreskezű zsarnoknak bizonyult atyja rendkívüli képességei nélkül; a fellázadt katonai főnökök 207-ben kegyetlenül lemészárolták. Ez a lázadás a C'in-dinasztia végét jelentette.

Bármily rövid ideig is igazgatta Kína sorsát a C'in-dinasztia, történetileg, politikailag a legfontosabb periódusok egyike ez az alig 15 esztendő, melynél mindenképen meg kell állnunk. Ilyen fontosságot azonban nem tulajdoníthatunk a C'in-dinasztiának, ha a szellemi élet, vagy művészet, tudomány történetét vizsgáljuk. A kínai történetíró azonban, aki előtt az összefüggő, egységes időszámítás ismeretlen, képtelen szabadulni attól az optikai csalódástól, hogy minden dinasztia külön kronológiai egység, és hogy minden dinasztia nyomot hagyott pl. a filozófia, művészet, irodalom, stb. történetében is.

Noha a C'in-dinasztia rövid uralkodása, de az erőszakos elnyomás is csak kevésbé kedvezhetett a szellemi élet túlzott felvirágzásának, mégis nemcsak kínaiak, de nyugatiak is megkísérelték, hogy önálló C'in-kori művészetről beszéljenek. Kezdeni szokták a felsorolást a Nagy Fallal, közben megfélekeznek arról, hogy ez nem volt művészi alkotás, hanem hanem hatalmas földhányások alkották, melyet itt-ott durva, primitív őrtornyok tarkítottak, és hogy mai impozáns alakjában nem régibb az egészen kései Ming-kornál. Az egyetlen építészeti remekmű, amely kétségtelenül C'in-kori, az Si Huang-ti mauzólema Szi-ngan-fu közelében, de amelynek belsejét csak leírásból ismerjük. Ha nagynehezen sikerült is többkevesebb valószínűséggel kimutatni valamelyik bronzvázáról, vagy kocsitengely-díszről, hogy C'in-kori, semmi eredetit, vagy újat nem tudunk rajta felfedezni. Hasonlóképpen vagyunk a szellemi termékekkel illetőleg is, mesterkéeltség nélkül nem lehet szó külön korról. Jellegzetesen C'in-kori irodalmi emlék is kevés maradt ránk, mint amilyen pl. a híres Liü Pu-weiféle „Tavaszi és őszi“ c. komplikáció, mely a C'in-dinasztia idejére vonatkozó politikai, közigazgatási,

stb. feljegyzéseknek, anekdotáknak különben igen becses gyűjteménye.

A C'in-dinasztia bukása után (207) fejtelenség lett urrá. Az általános zűrzavarból néhány erőszakos katonai főnök emelkedett ki, közülük az egyiknek, Liu Pangnak sikerült valamennyi vetélytársát legyőznie. A győztes Liu Pang erre felvette a Han hercege címet, majd midőn helyzete eléggé megszilárdult, Kr. e. 202-ben, mint az új Han-dinasztia (Kr. e. 202 Kr. u. 220) első császára trónra lépett.

Az új császár változatlanul megőrizte az előző dinasztia szigorú központi hatalmát, a hűbériség terén azonban kénytelen volt bizonyos engedményeket tenni, hogy régi szövetségeseit, fegyverbarátait magának továbbra is meg tudja tartani: visszaállította a régi, Csou-kori hűbéri címek és birtokok egy részét. De az új hűbéreseket nem fejlődhetek veszedelmes kiskirályokká, a legkisebb gyanú elegendő volt ahhoz, hogy az útból könyörtelenül eltegyék. Helyükre különben lassanként a császári család tagjai kerültek.

A Han-dinasztia a kínai történet egyik legragyogóbb kora. A már egységes kínai birodalom ebben az időben fejlődött először ázsiai nagyhatalommá: egymás után hódította meg a távoli idegen népeket és törzseket. A kínai hatalom e csodálatos sikerű terjeszkedésében egyformán csodálhatjuk e nép katonai erényeit és diplomáciai ügyességét. Ekkor alakult ki különben a kínai hadi taktika jellegzetes formája, melyet később is annyira szívesen alkalmazott: az ellenségek egymásra uszítása és kölcsönös megtépáztatása után a gyors rajtukütés.

A legtöbb gondot a már jól ismert veszedelmes északi nomád nép, a hún (*hiung-nu*) okozta a kínai császároknak. Gerilla-szerű beütéseikkel állandóan rettegésben tartották a határvidék lakosságát, ahhoz

meg különösen jól értettek, hogy Kína belső zavarait alaposan kihasználják. A C'in-dinasztia bukását követő anarchia és az új dinasztia első gyengesége szintén nem maradt kiaknázatlanul. Mindezen felül ekkor lépett népe élére az ázsiai hún birodalom legnagyobb fejedelme, Mao-tun (Kr. e. 209), alatta valósággal nomád nagyhatalommá vált az amúgy is veszedelmes nomád szomszéd. Egyideig csak lokális védekezésre szorítkoztak a kínaiak, de a védekező hadjáratok sem jártak valami nagy sikerrel; egy alkalommal maga a császár is majdnem a húnok kezébe esett.

A húnok elleni erélyes fellépés a Han-dinasztia egyik legkimagaslóbb uralkodójának, Wu császárnak a nevéhez fűződik, aki a régi védekező hadviseléssel szakítva, támadásba ment át, s minden igyekezete arra irányult, hogy a hadszíntért is megváltoztatva, saját földjükön mérjen döntő csapást a húnokra.

Terve tökéletes megvalósításához először is szövetségesekre volt szüksége. E célból 138-ban útnak indította Csang K'ien-t, hogy első sorban a húnokkal ellenséges lábon álló jüecsiket nyerje meg magának. A jüecsik ugyanis Kína északnyugati szomszédságából épen a húnok erős nyomása következtében kényszerültek régi lakóhelyüket odahagyni és nyugatabbra vándorolni. Csang K'ien megbízatása azonban nem járt sikerrel. A jüecsikhez menet a húnok fogságába esett, amikor pedig tíz esztendei raboskodás után megszökött, akkor az egyéb hadjáratokkal elfoglalt jüecsik nem hajlottak a javasolt szövetségre. Csang K'ien útjának mégis nagy jelentősége volt. Először is pontos értesüléseket hozott Közép-Ázsia néprajzi és politikai viszonyairól, amelyeknek nagy hasznát vették a Han-dinasztia későbbi középázsiai politikájában. De meg valósággal földrajzi felfedezést is

végzett Csang K'ien, mert rájött a jüecsiknél jártában, hogy a kínaiak előtt ismert, hún területeken át vezető veszedelmes utakon kívül más, jóval biztonságosabb, déli útvonalakon is el lehet jutni ezekre a távoli vidékekre: ezen az úton kerültek oda az ott nagy számban található kínai termékek, selyemholmik és bambusztárgyak. Útjáról becses értesülésein kívül egész sereg középázsiai ismeretet is hozott magával hazájába.

A húnok elleni hadjáratok különben fényes sikerrel jártak, egymás után mérték rájuk a súlyosabbnál súlyosabb csapásokat. E hadjáratokban különösen kitűnt az egészen fiatal Ho K'ü-ping, aki 121 és 119 között sorozatos vereségeket mért az eddig legyőzhetetlennek tartott húnokra és jelentős területeket hódított el tőlük, melyeket azonnal kínai gyarmatosokkal erősített meg. A kínaiak Közép-Ázsiában is egyre inkább tért nyertek; előbb a Lob-nor vidékén, majd a mai Turfán környékén hadakoznak, 102-ben pedig a húnok elleni harcairól híres Li Kuang-li Fergana táján jár. E kisebb-nagyobb katonai expedíciók eredményeképpen Közép-Ázsia valamennyi fontosabb néptörzse megismerkedett a kínaiakkal: hol békésen, hol meg erőszakos nyomásra de szinte valamennyiük lazább vagy szorosabb függésbe került Kínától. A függési viszony természetesen Kína belpolitikai viszonyaihoz igazodott leginkább. Magától értetődik tehát, hogy amint a Han-kor derekán kitört a nagy Wang Mang-féle lázadás, egymás után keltek fel az addig hűségesnek mutatkozó középázsiai törzsek. Mikor a rend helyreállt, leverésükre Pan Cs'ao jelent meg nagy sereggel (K. u. 73), aki feladatát fényesen oldotta meg. Pan Cs'ao különben a Han-dinasztia expanziós törekvéseinek egyik legnagyobb, legszerencsésebb hadvezére volt.

A középázsiai terjeszkedés mellett csak kisebb jelentőséget tulajdoníthatunk a délen és keleten viselt hadjáratoknak. Az eredmények sem bizonyultak olyan maradandóknak, mint amott. Kanton és Annám délen, Korea (Csao-szien) keleten, legalább részben és egyidőre azonban szintén kínai fennhatóság alá került.

A külső sikerekkel párhuzamosan belpolitikai szempontból is szép eredmények mutatkoztak, azonban mint már említettük, súlyos megrázkódtatás érte a dinasztiát éppen uralkodása delén. Kr. u. 9-ben palotaforradalom révén egy lázadó miniszter, Wang Mang ült a trónra, akit azonban 23-ban elűztek a trónról, 25-ben pedig visszaállították a régi Han-dinasztiát. A Wang Mang-féle trónbitorlás kettészakítja e nagy uralkodóház történetét, első felét a történetírók C'ien Han, vagy Előbbi H., a második felét pedig Hou Han, vagy Későbbi H. dinasztia néven nevezik. A Későbbi Han-dinasztia fővárosát is megváltoztatta, a régi Cs'ang-ngan (mai Szi-ngan) helyett Lo-jang-ban (a mai Hon-nan-fu) telepedett meg; ezért Nyugati és Keleti Han-dinasztiáról is szokás beszélni.

Inkább kuriózum-szerű érdekesség, mert hiszen meglehetősen sovány anyagból ismerjük, de a nyugati tudósok erősen számon tartják, hogy a Han-dinasztia idejéből való Kína és Nyugat első érintkezése. Valóban, Kr. u. 166-ban egy kereskedelmi követségről adnak hírt a kínai források. Eszerint egy szír kereskedő vezetése alatt megjelenő követség Ngan-tun-nak, Ta C'in (Európa) királyának megbízásából érkezett volna a fővárosba. Ngan-tun-t egyébként Marcus Aureliusszal szokták azonosítani.

A Han-dinasztia, ha nem is azonnal, de szakított C'in Si huang-ti könyv- és írástudó gyűlö-

letével, sőt megkezdte a fellelhető klasszikus szövegek összegyűjtését is, bizonyos esetekben az elveszett szövegeket az öregek emlékezete alapján állapították meg. A konfuciánus szövegek nagy megbecsüléséről tanuskodik az az intézkedés is, amely elrendelte hat, ill. hét terjedelmes klasszikus szöveg köbevését. Ez a munka Kr. u. 175 és 183 közt készült el Lo-jang-ban.

A Han-dinasztia alatt történt még egy nagy jelentőségű esemény: a buddhizmus behozatala, illetőleg elterjedése. A legenda Ming-ti császár (Kr. e. 64—67) nevéhez kapcsolja az új vallás behozatalát, azonban a történelmi kritika világánál kiderült, hogy az első nyomok ennél régebbiek, s minden valószínűség szerint a kínaiak középázsiai terjeszkedésével függnek össze. A tulajdonképeni terjeszkedés a Kr. u. 2. sz.-ra esik, amikor nagy számban érkeztek Kínába idegen misszionáriusok: nemcsak indiai, hanem iráni, jüecsi, általában középázsiai eredetű hittérítők. Egy-más után emelkedtek a buddhista templomok és kolostorok, s megindult a nagy buddhista irodalom legjelentősebb műveinek a fordítása is.

Az irodalom, tudomány, filozófia szintén méltó termékekkel gyarapodott e nagy korszak alatt. Jelenősen gazdagodott először is a konfuciánus irodalom. A régi szövegeket rögzítették, sajnos, ekkor keletkeztek az egyes apokrif részek is. Az első- és másodrendű kánonikus szövegekhez elkészültek az első kommentárok. A konfuciánizmus életében külön feljegyzésre méltó lépést jelentett, hogy követői valósággal külön rendbe tömörültek. A példát követték a taoisták is, akik eddig az elvonulást és a kontemplatív életet tűzték maguk elé célul, most a Han-korban szakítva ezzel a célkitűzéssel politikai hatalommá alakultak. A taoisták ettől kezdve különféle titkos társaságok neve

alatt zavargásokat szítottak, dinasztikiakat fordítottak fel. Az iskolákon kívül álló filozófusok mellett megjelent a kínai szellem termékeinek egész gazdagsága, mely idővel hatalmas, szinte átfoghatatlan tömeggé duzzadt. Becses irodalma volt már a Han-korban az asztronómiának, időszámításnak, matematikának, jóslásnak, közigazgatásnak, hadvezetésnek, bibliográfiának, nyelvészetnek, orvostudománynak, zenének és természetesen a költészetnek meg a művészi prózának. Jelentőségben valamennyi elé kell helyeznünk a történeti irodalmat, melynek sajátosan kínai formája ekkor jelent meg. A kínai „történetírás atyja“, Sze-ma C'ien a Han-dinasztia alatt élt és írta meg, Sze-ma T'an megkezdett munkáját folytatva, Kína történetét (Si ki) a legrégibb időktől saját koráig. Szigorú kritikájáért keserűen kellett lakolnia. Hatása azonban páratlanul nagy volt, a későbbi történetírók mintaképül vették nagy műve beosztását és anyag-elrendezését. Sze-ma C'ien után különben hivatalos történetírók feladata lett az előző dinasztia történetét a hivatalos okmányok alapján egybeállítani. Így érthetjük meg, hogy Kína története a Han-dinasztiától szinte napjainkig megszakítás nélkül követhető a hivatalos történetírók egykorú forrásai alapján egybeállított munkáiban. Rajtuk kívül persze a magántörténettudósok nagyszámú munkáival, a történeti segédtudományok szinte kiapadhatatlan gazdagságú forrásaival is kell számolnunk.

Jelentős változás következett be az írásművek rögzítése terén is. Már a C'in-dinasztia idején bevezették az ecset használatát, a hagyomány Mong T'ien tábornoknak tulajdonítja ezt a valóban nagyjelentőségű felfedezést. Most a Han-korban pedig felfedezték a papírt is.

A legsajátosabb Han-kori művészi termékek közé

tartoznak az oszlopfőre, sírkamrák falára alkalmazott bas-reliefek. A legrégebb emlékek a Későbbi Han-korból származnak, leginkább Honan és Santung tartományokból, későbbiek valamivel azok az emlékek, amelyek Nyugat-Kínában Szecs'uan tartományban kerültek elő. Bámulatosan művészi vadász- és hadijelenetek váltakoznak történeti tárgyú bas-reliefekkel, (ez utóbbiak közt igen híres a C'in Si Huang-ti elleni merénylet-kísérletet ábrázoló jelenet), szekér- és lovasfelvonulások, zsánerképek, stb. Külön említést érdemel a Han-kori kínai fazekasság, mely az előző korok bizonytalan tapogatózásai után művészi tökéletességre emelkedett. Érdekes, hogy ezúttal sokszor a bronzok szolgáltak mintául a fazekasságnak (a Jin- és Csou-korban, tudjuk, fordítva történt). Ha joggal csodáljuk is e cserépedények elegáns alakját, sárgás, sötétzöld vagy feketés zománcát, figyelmünket mégis sokkal inkább a sírokból, sírkamrákból előkerülő, hasonló anyagból, hasonló eljárással készült tárgyak érdemlik meg. A fazekasságnak e temetkezési célokra készült termékei kis házmodelleket, kutakat, kemen céket, magtárakat, kocsikat és különféle háziállatokat ábrázolnak. Rendeltetésük az volt, hogy az elhunytat a régi környezet kicsinyített másaiként vegyék körül. Ezek a tárgyak persze nemcsak művészi emlékeket jelentenek ma számunkra, hanem a Han-kori kínai mindennapi életére is érdekes fényt vetnek. A művészetben mutatkozó idegen hatások közül a legjelentősebb a szkíta-szibériai, vagy az ú. n. steppe-művészeté, melynek első nyomai a Csou-korba nyúlnak ugyan, de teljes erejében szintén a Han-dinasztia idejében nyilvánkozott meg. E művészet távolkeleti előretörése szoros összefüggésben áll az északi nomádok kínai szereplésével.

4. VETÉLKEDŐ DINASZTIÁK

A Han-dinasztia császárai végül is elpazarolták az Ég kegyelmét, egy titkos társaságnak, a taoista színezetű Sárga Turbánosok bujtogatására lázadás tört ki, mely ha nem is egyszerre és nem is azonnal, de elsöpörte helyéről a dinasztíát. Kína megint darabokra hullott. Három egymással vetélkedő dinasztia küzdött a hatalomért; a történelem Szan kuo, avagy Háromkirályság korának nevezi ezt a zavaros periódust, mely különben idővel a kínai történet legkedveltebb, legtöbbet megénekelte szakaszává, valósággal hőskorává vált.

Az utolsó Han császár mellé befészkelte magát az elszánt C'ao C'ao, a „rabló”, aki 220-ig az ő nevében kormányzott. Fia, C'ao P'ei már detronizálta a Han-dinasztíát, s mint az új, Wei-dinasztia (220—265) első császára helyére telepedett. A Wei-dinasztia az északi tartományokat tartotta kezében, melyeket Lo-jangból irányított.

A krónikások, énekesek bitorlónak tekintik mai napig a Wei-dinasztíát, tagjairól, főleg C'ao C'ao-ról, hadvezéreiről a legnagyobb gyűlölet és megvetés hangján emlékeznek meg. Minden rokonszenvük Liu Pei-é és társaié, akik eleinte a Han-dinasztia védelmében küzdöttek. Legendás hírnév övezte Liu Pei mellett Csang Fei és a fortélyos Csu-ko Leang tábornok alakját, a vitéz Kuan Jü később meg Kuan-ti néven a háború isteneként bevonult a kínai pantheonba. Liu Pei-t hívei a Han-dinasztia törvényes folytatójának tekintették, s annak tartotta magát saját maga is, mikor a Han-, vagy Su Han-dinasztia első uralkodójaként trónralépett. Uralma Nyugat-Kínára, főként Szecs'uanra terjedt ki.

A Szan kuo harmadik dinasztiája, Wu (222—280) Kína déli, délkeleti részein rendezkedett be.

A legerőszakosabbnak, egyben legerősebbnek is Wei bizonyult. Először Han-t semmisítette meg (264), majd Wu-t kerítette sorra (280). De a Weidinasztiát is elérte ugyanakkor a végzet: egyik lázadó miniszterének a családja, a Sze-ma detronizálta, és Cin-dinasztia néven uralkodóházat alapított. A Cin-dinasztia 265-ben kezdte meg uralkodását, 280-ban Wu leveretésével fősége alatt megint helyreállt Kína egysége. Ez az egység a valóságban korántsem volt zavartalan; 313-ban érte az első csapás, 316-ban pedig már véget is ért első, nyugodt periódusa, melyet fővárosa (Lo-jang, ill. Cs'ang-ngan) után Nyugati, vagy Szi Cin-nek neveztek. 317—419-ben régi területei egyrészéről lemondva, kénytelen volt a Jangcekiang déli oldalára visszahúzódni, s fővárosául Kien-k'ang-ot, azaz a mai Nankinget választani.

A Cin-dinasztia térvesztésének külpolitikai okai voltak: az északi és nyugati nomádok, akik eddig csak a határvidékeket fenyegették becsapásaikkal, és zsákmányoló hadjáratoknál nem vágytak többre, most már tudatos hódítókként tűnnek fel. A nomád hódítás különben ettől az időtől kezdve mindig egészen sajátságos véget ért Kínában, főleg Észak-Kínában: a győztes barbárok rövid idő alatt a meghódítottakhoz idomultak, uralkodóik pedig kínai császár módra viselkedtek, végül is a hódító barbárok uralkodóstól együtt nyomtalanul felszívódtak a meghódított kínai népbe.

Az ázsiai hún birodalom bomlása után egyes törzsek nyugat felé vándoroltak, a kínai történetírók szem elől veszítve, ezekről többé nem beszéltek. Ugyanez történt azzal a néhány kisebb töredékkel is, amelyek az Észak elérhetetlen steppéire húzódtak

vissza. Volt azonban e régi veszedelmes nomád népnek több kisebb-nagyobb törzse, amelyik nem csatlakozott az előbbiekhöz egyikéhez sem, hanem fejedelmeik, törzsfőik vezetése alatt betelepedett a kínai határvidékekre, s mint többé-kevésbébbé hú alattvalók határvédelemre vállalkoztak.

Az egyik hún törzsfő, Liu Jao, aki magát anyai ágon a Han-dinasztia leszármazottjának tartotta, felázadt a Cin-dinasztia ellen, majd 304-ben teljesen függetleníttve magát, felvette előbb a királyi, később a császári címet, dinasztiaját pedig Pei Han-nak nevezte el. (A történetírók C'ien Csao-nak, Előbbi Csao-nak is hívják.) Halála után ez a hún birodalom, amely Észak-Kína jelentős részét foglalta magában, mint a Hou Csao-dinasztia birtoka (319—352) továbbra is barbár kézen maradt. A Hou Csao-dinasztiának egy másik nomád nép, a szien-pi vetett véget, amely mint Jen ura, a mai Peking környékén vetette meg lábát. A Csao-dinasztia Sanszi tartománybeli birtokain a valószínűleg mongol eredetű C'in fejedelemség rendezkedett be, még pedig 351—395-ig mint Előbbi (C'ien) C'in és 348—417-ig Későbbi (Hou) C'in néven. Ekkor már a Honan tartomány egy része felett is uralkodott. Valamennyi barbár törzsnél jelentékenyebb volt a t'o-pa nép, melynek fejedelmei Wei-dinasztia néven kezdtek uralkodni eleinte a Sanszi tartomány egyes részei felett, majd megsemmisítve az összes többieket, egész Észak-Kínát hatalmukba kerítették, és a legnagyobb, legemlékezetesebb kínai dinasztiaik közé emelkedtek.

A Jangcekiangtól délre húzódott Cin-dinasztia sorsa nemsokára beteljesedett, egyik tábornoka elűzte, s helyére saját dinasztiaját ültette, amely 420—478-ig Szung néven uralkodott. A Szung-dinasztiával még az eddiginél is zűrzavarosabb korszaka kezdődik a kínai

históriának, amelyet a Nan-pej-cs'ao, vagy az „Északi és déli dinasztia” korának is neveznek.

A régi dinasztia legitim folytatóinak a kínaiak csak a délieket tekintették, de ezek is szép számmal követték egymást. A Sung-dinasztia után csakhamar a Nan C'i következett (479—502), utána a Leang uralkodott szintén Nankingban (502—556). A Leang-dinasztia bukása után a Cs'en következett soron (557—588).

Északon, mint említettük, a legjelentősebb hódító a török, vagy mongol eredetű t'o-pa nép volt. Először a barbár Hia (hún) fejedelemséget (431), a tung-hu Pej Leang-ot (439) és a kínai Pej Jen-t (436) verte le, majd meghódította egész Észak-Kínát. Ez a Wei-dinasztia (386—534), miután teljesen elkínaiasodott, két részre bomlott, keleti (Tung Wei, 534—550) és nyugati ágra (Szi Wei, 535—557). A keleti Wei helyére az Északi C'i (Pei C'i, 550—577) lépett, a Nyugati Wei-t pedig az Északi Csou (Pei Csou)-dinasztia (557—581) váltotta fel.

Ebből a zavaros, örökké forrongó, reménytelenül sívárnak tűnő korból két korszakos jelenség emelkedik ki: a buddhizmus bámulatos sikerű terjedése Kína földjén és a belőle sarjadt vallásos művészetnek, főleg szobrászatnak olyan fokra való emelkedése, amelyet nemcsak azelőtt nem sikerült megközelíteni, de azután sem tudták sem túlszárnyalni, sem elérni.

Maguk a kínai történetírók írják, hogy az V. század eleje táján Kína lakosságának kilenctized része buddhista volt. Érdekes, hogy legelőször az északi, „barbár” fejedelmek és uralkodóházak támogatásával indult meg ez a nagyarányú hittérítés. Természetesen csakúgy özönlöttek Közép-Ázsiából, Indiából, Kásmirból a buddhista írástudók, szerzetesek Kínába, leginkább Lo-jang-ba, Cs'ang-ngan-ba és Nankingba.

A kedvező körülmények által odacsalogatott idegenek és kínaiak között persze tekintélyes számú nagy-tudású, szentéletű buddhista szerzetes is élt.

Hogy csak a legkimagaslóbbakat említsük, ilyen volt a híres Kumáradzsíva, aki Közép-Ázsiából került Kínába. Általában feltűnően nagy szerepet játszottak középázsiai népek és nyelvek a buddhizmusnak Kínában való terjesztésében. Ilyen volt a szintén legendás hírességű Buddhadsanga, vagy kínai nevén Fu-tu-teng is, aki 310-ben érkezett Indiából Lo-jang-ba, s az ott uralkodó hún származású fejedelmek (Hou Csaó) udvarában igen nagy befolyáshoz jutott.

Ebbe az időbe esik a leghíresebb kínai buddhista zárandoknak, Fa-hien-nek az élete és működése. Az első zárandokot később, főleg a T'ang-korban, fáradságos útjain sokan mások is követték, de érdemeit, jelentőségét elhomályosítani egyikük sem tudta. A Sanszi tartományból származó Fa-hien 399-ben indult el útjára Cs'ang-ngan-ból. A Góbi-sivatagon át Turfánba, majd a Tarim kietlen medencéjén át Khotanba zárandokolt, ahol ekkor a buddhizmusnak egyik legfontosabb és leggazdagabb központja virágzott. Fa-hien itt élt 15 évig, majd Indiába ment, s végül Ceylon-szigetén tengerjáró dzsonkra szállt. Hosszas, hányatott utazás után, amikor hajóstársai már reményüket veszítve, valósággal lemondtak életükről, érkezett meg Santungba. Termékeny gordítóinak munkája, különösen pedig utazásáról szóló értékes leírása igen nagy hatással voltak buddhista honfitársaira.

A buddhizmusnak ez a sikere tovább folytatódott valamennyi kis északi dinasztia alatt. A kínai buddhista művészet korszakos emlékei azonban leginkább a t'o-pa eredetű „barbár” Wei-dinasztia idejéből származnak.

E monumentális művészet emlékei különösen két

fontos gócpontban maradtak fenn, mind a kettő a t'o-pa dinasztia egykori fővárosai közelében fekszik: az egyik a Sanszi tartomány északi részében levő Jün-kang, a másik a Honanban fekvő Lung-men. A barlangokban elhelyezett, sziklafalakba vésett, szinte gigantikus méretű buddhista szobrok még ma is valósággal lenyűgözik a szemlélőt. Különösképen megkapó, hogy e messze távolkeleti emlékek Közép-Ázsia és Gandhára graeco-buddhista művészetének befolyásáról tanuskodnak, és csodálatos élmény az indiai és egyéb középázsiai elemek lefejtése után eléink meredő hellenisztikus elemeknek (mint pl. buddhista istenségek kezében a villám, a szigony, bacchikus szőlőfürtök) gazdag tobzódásában gyönyörködni.

5. A T'ANG-DINASZTIA KORA

A sok kis északi és déli dinasztia vetélkedése is véget ért egyszer, s a darabokra szaggatott Kína megint egy uralkodóház fősége alatt egyesült. A Pei Csou-dinasztia egymásután verte le északi riválisait, a győztes dinasztíát azonban egyik erőszakos minisztere detronizálta, majd mint az új Szui-dinasztia (581—618) első császára elfoglalta helyét. A Szui-dinasztia 589-ben az utolsó déli dinasztíát, a Cs'en-t is megsemmisítette, ezzel újra megvolt a kínai egység.

A Szui-dinasztia trónraléptével megint megkezdődött Kína nagyhatalmi terjeszkedése délen és keleten, igazi jelentőségét azonban Közép-Ázsiában és a mai Mongóliában élő török törzsekkel szemben érte el. Ez a nagyvonalú politika a Szui-dinasztia bukása körüli zavarok folytán egyelőre megtört, de a rend helyreállása, az új T'ang-dinasztia hatalmának megszilárdulása után teljes erejében és pompájában kibontakozott.

A T'ang-dinasztia (618—907) közel háromszázéves uralkodásával, hatalmi terjeszkedésével, vallástörténeti jelentőségével, az irodalom, főleg a költészet, továbbá a művészet terén megnyilvánuló bámulatos virágzással a legnagyobb kínai korszakok, a kínai történelem legragyogóbb fejezetei közé tartozik.

Igazi nagyságának megteremtője, a dinasztiaalapító Li Jüan fia, a T'ang-dinasztia második császára, a híres Li Si-min, vagy T'ai Cung. Kiválóságát csak egyetlen császár közelítette meg, Hiüan Cung (713—756), akinek azonban rengeteg nehézséggel, bajjal kellett már megküzdenie. A T'ang-dinasztia nagysága nem volt zavartalan. A rengeteg kegyetlenség, palotaforradalom és lázadás mellé járult még az is, hogy Közép-Ázsia nomádjai egymásután értek el hatalmuk tetőpontjára, és előbb egymáson kipróbált hadierejüket Kína ellen fordították.

A régi húnok helyén új veszedelmes barbárok tűntek fel megint: a türkök, vagy t'u-kiüe-k. Az ázsiai avaroknak tartott zsuán-zsuán nép fennhatóságát lerázva magukról, nagy nomád birodalmat alapítottak az Orkhon, Tola és a Szelenga folyók forrásvidékén (552). A gyorsan terjeszkedő nomádok csakhamar két ágra szakadtak, az Orkhon mellől irányított keleti vagy északi türkökre és az Ili völgyében élő nyugati türkökre. A nem egyszer a főváros alatt portyázó nomádokkal kemény küzdelmet kellett vívni, míg sikerült először szétválasztani, aztán leverni őket. Igazi megszabadulás csak akkor következett be, amikor egy újabb erős nomád nép, a szintén török származású ujgur, megdöntötte birodalmukat (745). Türkök helyett most ujgurokkal kellett vesződni, akik hol baráti, hol ellenséges kapcsolatban állottak Kínával. A török-fajta törzsek vetélkedésében egyszer aztán

az ujgurok is alul maradtak, helyüket 840-ben a kirgizek foglalták el.

Közép-Ázsia és Mongólia török törzsein kívül kemény ellenfelet jelentett a tibeti hatalom megjelenése. Ez a nomád, eleddig jelentéktelen pásztornép a VII. század közepén alakult szervezett hatalommá, s azonnal bekapcsolódott a körülötte folyó versengésbe.

Megjelentek az Oxus vidékén az arabok is, komoly nehézségeket okoztak a középázsiai kínai hűberek megtartásában, és még komolyabb akadályt képeztek Kínának nyugat felé való terjeszkedésében.

Végeredményben azonban minden mérkőzésből becsülettel került ki a hatalma zenitjén álló T'ang-dinasztia. Hadakozott még délen Annám és Sziám szomszédságában kisebb-nagyobb törzsekkel, keleten pedig Koreával. Az elért politikai és katonai eredményeknél jóval jelentősebb volt Koreának a kínai műveltségi körbe való teljes bevonása; a T'ang-dinasztia alatt következett be koreai közvetítéssel Japánnak a kínai műveltséggel való nagyjelentőségű megismerkedése.

A T'ang-dinasztia első uralkodói alatt, főleg T'ai Cung idejében, valósággal találkozóhelye volt a főváros Ázsia legkülönbözőbb népeinek. A rengeteg idegen nemcsak idegen ruházatát, különös szokásait és nyelvét ismertette meg a vendéglátó országgal, hanem vallási áramlatoknak is szálláscsinálójává vált.

A buddhizmus további nagy terjedése nem jelent külön meglepetést. A nagy felbuzdulásban a szerzetesi pálya felé annyian özönlöttek, hogy külön rendeltel kellett véget vetni a veszedelmes folyamatnak: az első császár utasítására rengeteg szerzetesnek kellett visszatérnie a világi életbe.

Érthető, hogy ily körülmények közt a buddhista

irodalom hihetetlen mértékben fellendült. Megint divatba jött kegyes szerzetesek zarándoklása Indiába és a buddhizmus híresebb szenthelyeire, ahonnan rendszeren nagyon sok szentkönyvvel tértek vissza. A rengeteg T'ang-kori kínai zarándok közül különösen kettőnek a neve magaslik ki, Hiüan-cang-é, aki 629-ben kelt útra és 645-ben tért vissza, és a 671—695 közt utazó Ji-cing-é.

A T'ang-dinasztia alatt jutott el a kereszténység először Kínába, még pedig mindjárt két heretikus formában is, t. i. mint manicheizmus és nesztóriánizmus. Mindkét keresztény szekta fennmaradt a T'ang-kor végén bekövetkezett üldözések ellenére is, s ha nehezen is, de megmaradt egészen a mongolok koráig, a XIII—XIV. századig, amikor is újra nagy virágzásnak indult mind a kettő. A manicheizmus egyébként jellegzetes átalakuláson ment keresztül már Közép-Ázsiában, s e folyamat Kínában betetőződött. A mazdeizmus befolyásán kívül számottevő a kínai manicheizmusban a buddhista hatás, sőt a taoizmussal való kapcsolatok sem jelentéktelenek.

A nesztóriánizmus 635-ben jelent meg Kínában, három évre rá már Cs'ang-ngan-ban, a fővárosban kolostora volt az új vallásnak 21 szerzetessel. 781-ből való a híres szinganfui nesztóriánus felirat, mely sértetlen állapotban maradt ránk, s amelynek a hitelességében egyesek sokáig kételkedtek.

T'ang-kori idegen vallások sorában ott találjuk a mazdeizmust is. Ennek a vallásnak is temploma volt a fővárosban, és kiváltságokkal felruházott papjai éltek ugyanott. A mazdeizmus azonban nem tudott gyökeret verni a kínaiak közt, hanem mindvégig megmaradt idegenek vallásának. Kínában való megjelenését nem kell okvetlenül a Perzsiával való kapcsolatokban keresnünk, mert mint pl. Hüan-cang útleírá-

sából is tudjuk, a mazdeizmus igen nagy elterjedettségnek örvendett Közép-Ázsiában is, és pl. a nyugati türkökről, akiknél megfordult, kifejezetten állítja, hogy tűzimádók.

A VII. századtól kezdve politikai összeköttetésben állottak a kínaiak az arabokkal: hol az arabok ellen kérték Kína segítségét, hol pedig arab segédcsapatok próbáltak rendet teremteni a kínai birodalom zűrzavaraiban. A IX. századtól kezdve élénk kereskedelmi kapcsolat fejlődött ki a délkínai kikötők és az arab hajós kereskedők között. A mohammedán vallással is megismerkedtek a kínaiak ebben az időben, amelynek komoly terjeszkedése azonban csak jóval később, a mongolok korában kezdődött meg.

Az idegenekkel és idegen szellemi áramlatokkal való érintkezés meglátszik a T'ang-kori művészetben is. Már maga a szobrászat felvirágzása is idegen hatásra vezethető vissza, így elsősorban buddhista inspiráció jellemzi a szobrászati anyagot. Legfeltűnőbb az indiai (gupta) hatás, de mellette iráni és gandhára motívumok is mutatkoznak. A világi szobrászat különösen iráni, perzsa-szaszanida befolyás alatt állott, termékeit, főleg a különféle állat- és lovas-szobrocskákat utólérhetetlen realizmus jellemzi.

A T'ang-korban a kínai művészettörténet igen becses új fejezettel gazdagodott: a festészetével. Kínai festményekről és festőkről már igen korán szó van, valószínű pl., hogy a Han-kori bas-reliefek egyrésze is festmény-modellek után készült. Valóságos emlékek azonban nem maradtak ránk ezekből a régi idők-ből, s a kritikai vizsgálódások során kiderült, hogy a legrégebbnek tartott festményekre vonatkozó hagyományok voltaképpen legendák, melyek irodalmi úton keletkeztek és duzzadtak tovább. A legrégebb hiteles kínai festmény-tekercek Ku K'ai-csi (kb. 344—406)

néhány műve, de még itt is felmerült annak a lehetősége, hogy egyik vagy másik csak későbbi hű másolat. Rendszeresen a T'ang-kortól kezdve maradtak fenn kínai festmények, s a kínai festészet történetét is ettől az időtől fogva ismerjük többé-kevésbbé kielégítő mértékben. A ránkmaradt festmények egyrésze buddhista tárgyú, s leginkább idegen befolyás tükröződik bennük vissza. Ilyenek pl. a tunhuangi barlangokból előkerült emlékek. Ennek a buddhista művészetnek igazi szépségét nem ismerjük, mert termékei provinciális gócpontokból (Tun-huang), jelentéktelen mesterektől származnak. A régi kínai festészet folytatásának tekinthető az ú. n. északi és déli iskola, melynek működése egészen a Szung-korba nyúlik, de amelynek fejei és igazi mesterei a T'ang-korban éltek és festettek, mint Wu Tao-ce (észak), Wang Wei (dél). Sajnos, e két nagy mestertől nem maradt fenn hiteles festmény. Hiüan Cung uralkodása alatt keletkezett a híres Han-lin akadémia, amely szinte a legújabb időkig virágzott, s amelynek tagjai változatlanul nagy tekintélynek örvendtek.

A mennyiségben egyre veszedelmesebben gyarapodó irodalomból csak a költészet jelent a T'ang-korban nagyobb értéket. Termékeit tízezrekre szokták ugyan tenni, az igazi nagy költők és műveik persze sokkal szerényebb számokban fejezhetők ki. Közülük legkimagaslóbb a híres Li T'ai-po, minden idők legnagyobb kínai költője (kb. 701—762), akihez méltán sorakozik a szintén jól ismert, rengeteget fordított Tu Fu, Po Kiü-ji. A kor legkülönb prózaírója Han Jü.

A T'ang-dinasztia jólétét, nyugalmat, sőt létének alapját is, két ízben súlyos lázadás ingatta meg. Az első lázadás 755-ben keletkezett, az általános elégedetlenséget felhasználva, a török eredetű Ngan Lu-san, aki különben kínai tartományi kormányzó volt,

egymásután foglalta el kegyetlen pusztítások után a birodalom két legfontosabb városát, Lo-jang-ot és Cs'ang-ngan-t. A császárnak menekülnie kellett, szorult helyzetéből az ujgurok mentették meg, akik visszafoglalták Lo-jang-ot, leverték a lázadókat. A második felkelés, amely a dinasztia bukását vonta maga után, 875-ben tört ki. Vezére, Huang Cs'ao, bandáival végigpusztította az országot, és kirabolta a fővárost is. A bajbajutott dinasztia megint a nomádokhoz fordult segítségért, s ezúttal sem hiába. A Barköl-tó menti türk fejedelem, ki Li K'o-jang 883-ban Huang Cs'ao lázadását sikeresen elnyomta. A hadjáratban résztvett Csu Wen tábornok is, Huang Cs'ao elpártolt híve. Ez a Csu Wen detronizálta a T'ang-dinasztiát, s megalapította helyette a Hou Leang-uralkodóházat (907—923). Kína egysége megint megbomlott, s újra egymást váltogatták a vetélkedő, jelentéktelen kis dinasztiák. A 907—960-ig terjedő zavaros periódust Wu tai, vagy Öt dinasztia korszakának is nevezik. A Hou Leang-ot csakhamar Li K'o-jang családjának Hou T'ang nevű dinasztiája (923—936) váltotta fel, majd utána a szintén török eredetű Hou Cin-dinasztia (936—946) következett. Utánuk a Hou Han (947—950), végül pedig a Hou Csou-dinasztia (951) ragadta magához a hatalmat.

6. KÜZDELEM AZ ÉSZAKI NOMÁDOKKAL

Ilyen zavaros viszonyok között, az északi nomádok egyre jobban fenyegető terjeszkedése közepette, lépett trónra a Szung-dinasztia első császára. Ez a nagy kínai dinasztia újra helyreállította a birodalom egységét, az egység azonban nem tartott sokáig.

Az északi nomádok sorában először a mongol eredetű kitanok tűntek fel. Délkelet-Mongóliából elő-

törve, előbb Mandzsúria legdélibb részein jelentek meg, majd lassanként átszivárogtak a mai Hopei tartományba. Már a Wu-tai-korban nagyranövekedett hatalmukat éreztették az egyes kis dinasztiákkal. A trónralépő Szung-uralkodóház már egy megerősödött, Pekingben és a Sanszi tartománybeli Ta-t'ung-ban székelő kitanokkal találta magát szemben. A kínai műveltség bűvkörébe került nomád fejedelmek megírgyelték az Ég fiának pompáját, s mint kínai Leo-dinasztia tagjai uralkodtak 907—1125-ig. Két súlyos vereség után a Szung-dinasztia 1004-ben valósággal adófizetőjévé vált a kitanoknak.

A kitanoknak veszedelmes ellenfele támadt egy újabb erős nomád törzsben, a tunguz nyelvű dzsürcsiben. A dzsürcsik, kínai nevükön zsu-csen-ek, egy darabig a kitanok alattvalói voltak, majd hirtelen fel lázadtak, s egyik törzsfőnökük vezetésével leverték félig-meddig elkínaiasodott uraikat. A kitanok szét szóródtak, vagy beolvadtak az új hódítókba. Egy részük azonban Je-liü Ta-si vezetésével elhúzódott Közép-Ázsiába, Turkesztánba, ahol a Kara kitan dinasztia alatt éltek egészen 1211-ig.

A kitanok leverésére, régi jó kínai politikai elvhez híven, a Szung-dinasztia lázas buzgalommal sietett a dzsürcsik segítségére. A régi diplomáciai ügyeskedés azonban nem járt a szokott eredménnyel, ellenkezőleg, igen balul ütött ki. Először is a kitanok által elfoglalt területek nem kerültek vissza Kínához, hanem azokon az új nomád urak rendezkedtek be. De meg ezenfelül mindjárt 1225-ben meg is támadták a kínaiakat, a következő évben súlyos csapást mérve rájuk, elfoglalták fővárosukat, és elfogták a császárt is. A Szung-dinasztia Hang-csou-ba menekült, a kínai birodalom a Jangcekiangtól délre fekvő területre zsugorodott össze.

De a dzsürcsiket is elérte a többi nomád hódító sorsa: elvakulva az idegen műveltség hatásától, elpuhulva annak kényelmétől, teljesen elkínaiasodtak. 1161-ben már a Szung-dinasztia egykori fővárosában, K'ai-fong-ban rendezkedtek be, természetesen kínai néven, kínai módra uralkodtak: ez Kin-dinasztia (1115—1234), mely egész Észak-Kínát birtokában tartotta. A dzsürcsik különben a kínai írás alapján külön írást készítettek maguknak, akárcsak a kitanok, és egész sereg kínai munkát fordítottak le a nyelvükre.

A Szung-dinasztia kénytelen-kelletlen belenyugdott helyzetébe, amikor pedig 1206-ban megpróbált ellene fellázadni, az erélyes nomádok fegyverrel kényszerítették megint nyugalomra.

Csodálatos, hogy a politikailag, katonailag oly mélyre zuhant Szung-dinasztia idejében, amikor úgy látszott, mintha a nomádok inváziójával szemben a kínaiak minden ereje, vitalitása elfogyott volna, a művészet, műgyűjtés, irodalom és főleg a filozófia, oly meglepő virágzásnak indult, hogy a Szung-kor ebben a tekintetben a legnagyobbak közé tartozik.

Teljes szépségében ekkor bontakozott ki a tájképfestészet. Az e korból ránkmaradt hiteles festmények száma már igen tekintélyes. A legismertebb nevek közül említenünk kell Li Lung-mien-t, magát Hui Cung császárt, azonkívül Ma Jüan-t és Ma Lin-t. Nagyot fejlődött és művészi darabokkal gazdagodott a kerámia is.

A filozófiában külön állomást jelent a neo-konfucianizmusnak, mint *zsü-kiao*-nak, az írástudók vallásának megalakulása. Az új rendszer alapítása Csou Tun-ji nevéhez fűződik, az alapító jelentőségét azonban hamar elhomályosította egy valóban nagy filozófusé, Csu Hi-é, de akinek igazi megbecsülése csak később, a Ming-dinasztia alatt kezdődött meg.

A Szung-kori sajátos viszonyok következményeképpen különös jelentőséghez jutott a filozófia. Művelői nem maradtak meg pusztá elméleteiknél, hanem megpróbálták azok gyakorlati megvalósítását is. Az alkalmazott filozófia segítségével akartak a politikai elernyedés következményének tartott országos bajokból és a barbár megszállástól szabadulni.

Két nagy párt állott szemben egymással és vívott elkeseredett küzdelmet: a konzervatív és a reformpárt. A konzervatívok a megoldást a régi intézményekhez, a tradícióhoz való szigorú ragaszkodásban keresték. Legkiválóbb képviselőjük Ngou Jang-sziu és a történetíró Sze-ma Kuang volt. A reformpárt követői viszont el akarták törülni az elavultnak bélyegezett régi intézményeket, s új berendezkedéstől várták az erőt és a szabadulást. Ennek a reformpártnak hírhedt vezére Wang Ngan-si volt, az ő tanai-ban egyesek a legrégebb kommunisztikus elveket látják. A két párt természetesen politikai hatalomért harcolt, hogy elveit megvalósíthassa. Elkeseredett küzdelem után a konzervatívok végre is megbuktak, s 1042-ben a reformpárt került hatalomra; 1063-ban újra a konzervatívok kerekedtek felül, 1069-ben megint a reformpártiakat látjuk az élen. Ekkor Wang Ngan-si megpróbálta reform-elveinek megvalósítását. Eltörölte a régi vizsga-rendszert, és egész sor agrár- és pénzügyi reformot rendelt el, többek közt a kereskedelem államosítását, a parasztság részére államkölcsönt, minden családban két fiú kivételével valamennyi férfire katonakötelezettséget, stb. Wang Ngan-si utópisztikus reformjainak megvalósításával csúfosan megbukott. De hiába jöttek megint a konzervatív-pártiak utána, Kínát azok sem tudták megmenteni.

A dzsürcsiknek, akiktől a kínaiak semmiképpen

sem tudtak szabadulni, váratlanul veszedelmes ellenfele támadt: 1210-ben egyesített mongol törzseivel rázúdult a mit sem sejtő Kin-dinasztia birtokára Dzsingisz khán. Az igazi leszámolásra a két nomád nép között azonban csak 1232-ben került a sor: maga Ögödei vezette a mongol derék-sereget, a Kin főváros ellen Szubutai indult. A lovas mongol seregek mellé szükséges gyalogságot a Szung-dinasztia szolgáltatotta. A dzsürcsiket a mongolok két év alatt teljesen lehengerelték. A kínai politika megint csődöt mondott, a régi nomád ellenség helyet újabbat szerzett tulajdon nyakára.

A tatárjárás néven ismert európai hadjárat után a mongolok Kína ellen fordultak. Mengü, az új khán, öccsét, Kubilájt bízta meg a hadjárat irányításával. Kevéssel utóbb, amikor Mengü helyére nagykhánnak választották Kubilájt, az még nagyobb tervszerűséggel fogott Kína meghódításához. Fővárosát, a mongóliai Karakorumból Kínába, Pekingbe tette át (1263). 1268-ban a mongol hadvezérek meszerien átgondolt stratégiai terv szerint hozzáfogtak a Szung-dinasztiával való leszámoláshoz. A legnehezebb feladatokat megoldva 1276-ban Hang-csou-t, a fővárost is birtokba vette a mongol sereg; a fővárossal együtt mongol kézre került a császári család is. A dinasztia utolsó hívei tovább menekültek délre, 1279-ben azonban ezek ellenállását is megtörték a mongolok a Kanton közelében vívott szörnyű tengeri csatában.

Kubiláj most már Kína egész területének birtokában mint a Jüan-dinasztia (1280—1368) első uralkodója felvette a császári címet. A kínai nevelésű Kubiláj Kína egyik legnagyobb uralkodója lett. Nagy politikai érzékére vall, hogy a meghódított országban mindent a régiben hagyott, mindössze a nagyobb tiszt-

viselők mellé helyezte oda saját embereit ellenőrzőkül. Kevésbé volt szerencsés újabb expedícióval. Előbb 1274-ben, majd 1281-ben kísérelt meg egy-egy nagyszabású tengeri hadjáratot Japán ellen, mind a két alkalommal azonban súlyos veszteséggel, eredmény nélkül kellett hazatérnie. Ugyanilyen sors érte Annám és Birmánia elleni expedícióit is.

A mongol dinasztia alatt nyílt meg először Kína a Nyugat előtt. A mongolok határtalan liberalizmusa, lehetővé tette az örökös jöves-menést, kereskedést. Valósággal gyűjtötték a mongol-kínai császárok seregeikbe, hivatalaikba, fővárosukba az idegeneket, elsősorban Közép-Ázsia különféle török törzseiből, akiket különben a mongolokkal egyenrangú felekként kezeltek.

Az idegenekkel szemben megnyilvánuló kedvezés következménye a vallási téren mutatkozó nagy tarkaság. A régi bevett vallások mellett újra megjelent s virágzásnak indult a nesztóriánizmus. A papjaik védelemben s kiváltságokban részesültek. Püspökségük volt Pekingben. A nesztóriánus klérus több tagja igen fontos politikai szerepet is játszott, így pl. Rabban Szaumá-t Pekingből 1287-ben Nyugatra küldték követségbe, s megfordult Rómában, Francia- és Angolországban.

Röviddel Rabban Szaumá követsége után, 1289-ben indult útnak a pápa utasítására az első katolikus misszionárius, Monte-Corvino, aki 1307-ben már Peking érseke. A katolikus misszió szépen gyarapodott hívekben és befolyásban egyaránt, a misszionáriusutánpótlás is zavartalanul folyt egy ideig. A Kínába érkező misszionáriusok közt 1342-ben egy György nevű magyar franciskánust is találunk.

Misszionáriusokon kívül kereskedni vágyó nyugatiak is megfordultak Kínában. Különös figyelemre

tarthat számot az egyik Polonak, Nicolo fiának, Marco Polonak az utazása, aki atyjával és nagybátyjával 1275-ben érkezett Kubiláj udvarába. Marco Polo hosszú ideig élt Kínában, és mint a nagykhán bizalmas embere még különféle hivatalokat is viselt. 1292-ben indult vissza társaival Velencébe, ahová három évi hányódás után egyedül érkezett meg. Útleírása a Kubiláj-korabeli mongol történetnek egyik legbecsebb forrása.

A dinasztia-alapító nagykhán halála után röviden megkezdődött a Jüan-dinasztia hanyatlása. A kilencedik utódnak, Togan temürnek az idejében lázadás tört ki a tiszta-kínai déli tartományokban, mely magával ragadta az egész országot. Az előzőtt Togan temür ősei legelőin keresett menedéket. A Jüan-dinasztiával együtt valósággal kisöpörték Kínából az idegeneket is.

7. MING-DINASZTIA. MANDZSU URALOM

A felkelő hadvezérek viszálykodása és a hatalomért való küzdelmének egy volt buddhista bonz, Csu Jüan-ming vetett véget, aki a Ming-dinasztia (1368—1644) megalapítójaként trónra lépett. Hosszú idő után megint nemzeti dinasztia uralkodott Kínában. Hiába rendelkezett korlátlanul az ország egész területével a Ming-uralkodóház, hiába nem zavarták uralkodását rivális, vagy idegen fejedelemségek és dinasztiák, semmi jelentősebb vagy maradandóbb munkát nem volt képes alkotni. A nemzeti Ming-dinasztia a kínai történelem egyik legfénytelenebb, legtehetségtelenebb korát jelenti.

A legelőikre visszaűzött mongolok egy ideig nyugodtan maradtak, de aztán újra meg újra megjelentek végigsarcolva a határvidékeket. A kínaiak több

jelentős hadjáratral feleltek e támadásokra, és nem rettentek vissza attól sem, hogy a mongolokat saját földjükön üldözzék. Változó szerencsével folytak a hadjáratok, és teljesen a dinasztia végig sem szűntek meg. Ezekben a harcokban szokatlanul rosszul járt az egyik kínai császár, Jing Cung, aki egyik összecsapás alkalmával 1449-ben nem kevesebb mint száz-ezer emberét vesztette el, maga meg mongol fogságba esett. A győztes nomádok hatalmas váltságdíjat követeltek Jing Cung-ért, de amikor Kínában új császárt ültettek a trónra, a zavar fokozása céljából minden további nélkül szabadon bocsátották.

Barátságatlan érintkezésbe kerültek a japánokkal is. Jó ideje japán kalózok fosztogatták, rabolták a partvidékek lakosságát. Az összetűzések mind rendszerezesebbekké váltak, míg aztán 1592-ben Japán és Kína közt nyílt összetűzésre került a sor — Korea miatt. Több kisebb eredményes ütközet ellenére is kénytelenek voltak visszavonulni a japánok, s el kellett ismerniök Korea függetlenségét, amely azonban a valóságban függő viszonyba került Kínával szemben.

A legnagyobb Ming császár, Jung-lo idejében a forrongó Annámmal szemben Kína komoly eredményt ért el. Nyilván ezen az eredményen felbuzdulva indulnak útnak még Jung-lo idejében felderítési és hódítási szándékkal, azok a tengeri követségek, melyeknek legnevezetesebb vezetője Cseng Hou volt, aki nem kevesebb, mint hét ilyen tengeri utat irányított. Kínai hajós követségek jártak Kokinkína partvidékén, Jávában, Szumatra-szigetén, Kambodzsban, Sziámban és Bengálban, később már Ceylonban (1408), majd Adenben és a perzsiai Ormuzban is megjelentek. Nagyobb politikai eredményekről szó sem lehet, azonban kétségtelen, hogy ilyen nagysza-

bású tengeri expedíciókkal nem találkozunk sem azelőtt sem azután Kína történetében.

Jung-lo idejéből valók különben a Ming-kori nagy irodalmi gyűjtemények, enciklopédiák, az irodalom és tudomány e korabeli virágzásának fényes emlékei. Jung-lo jelzést viselnek a Ming-kori kerámia legszebb darabjai. A kerámia különben az egyetlen ága a Ming-kori művészetnek, ahol valóban nagyot alkottak. A Ming-kori porcellánok híre gyorsan elterjedt Nyugaton is, ahol e művészi kivitelű edényeket igen becsülték.

Jung-lo után fokozatosan züllött a Ming-dinasztia ereje, egymás után szenvedte Kína a külpolitikai vereségeket. A belső zavargások sem késtek. Előbb 1509-ben tört ki egy nagy lázadás, egy Liu Kin nevű eunuch kegyencuralma miatt, majd időről-időre hol itt, hol ott támadt veszélyes mozgolódás, míg végre az 1630-iki felkelés pontot tett az egyre erőlenebb és romlottabb dinasztia végére.

Az 1630-iki lázadást Li Ce-cs'eng vezette, aki egymásután foglalta el a nagyobb városokat. Tartományról tartományra haladva végül Peking is kezébe esett (1644), a mindenkitől elhagyatott utolsó Ming császár palotája kertjében önkezelével vetett véget életének. Li Ce-cs'eng elérkezettnek látta az időt, hogy császárrá kiáltassa ki magát.

Terveit azonban keresztülhúzta Wu Szan-kui, aki a császár halála hírére és Li Ce-cs'eng előtérbe jutása láttára idegen segítséghez fordult, és behívta az északi határokon portyázó nomád mandzsukat.

A Ming-dinasztia végén tűnt fel ez az új nomád nép, amely csakhamar veszedelmes hatalommá alakult. Voltaképpen nem is először szerepelnek Kína történetében. A mandzsuk ugyanis a Szung-dinasztia egyik északi nomád ellenfelének, a Kin-dinasztia néven

uralkodó dzsürcsi törzsnek, esetleg annak egyik ágának leszármazottai. Előretörésüket már Nurhacsi nevű törzsfőnökük idejében (1616) kezdték meg. Rövidesen hatalmukba kerítették a Nagy Faltól északra fekvő területeket, majd Koreára vetették rá magukat, 1629-ben pedig áttörve a Nagy Falon, már Peking környékén portyáztak.

Wu Szan-kui-nak tehát nem igen volt szüksége nagyobb rábeszélésre, a mandzsuk örömeit jöttek. Visszafoglalták Pekinget, leverték a lázadókat, vezérüket, Li Ce-cs'eng-et pedig maguk a kínaiak koncolták fel. Letörték a délre szorult Ming-dinasztia utolsó ellenállását is, de ugyanakkor maguk vették birtokba Kínát. Fejedelmi családjuk C'ing-dinasztia (1644—1911) néven kezdte igazgatni a meghódított országot.

A hódítók most is alkalmazkodtak a meghódítottakhoz, lényeges változtatás nélkül a régi kerékvágásban maradtak a kormányzást illetőleg, csak persze ők is elhelyezték bizalmi embereiket a fontosabb állásokban, mint a mongolok. A mandzsuk védelmére a dinasztia egész sereg intézkedést léptetett életbe, a kínaiakkal való összeházasodás tiltásától egészen a mandzsu földbirtoknak elidegeníthetetlené nyilvánításáig. Mindezek ellenére a mandzsuk sem kerültek el a nomád hódítók végzetszerű sorsát, a beolvadást.

A mandzsu-uralom a kínai történelem nagy korszakai közé tartozik. A dinasztia nagysága sem merült ki mindjárt az első uralkodókkal, amint az rendesen történni szokott, hanem később is akadtak közöttük kiváló egyéniségek. K'ang-hi (1662—1722) és K'ien-lung (1736—1796) császárok nevét (pontosabban ez csak az uralkodási periódusuk neve) nyugaton is általánosan ismerik, főleg a kínai művészet barátai, leginkább pedig a gyönyörű C'ing porcellánok, lakkok és bronzok gyűjtői. Nagyok voltak valóban,

mint a művészetek pártolói, az irodalom és tudomány istápolói, és a legkiválóbbak közé tartoztak mint a Kínai birodalom hatalmának fejlesztői. Igaz, mind a kettőnek megadatott a kiválóság mellé a hosszú élet és a hosszú uralkodás is: K'ang-hi kerek hatvan esztendeig ült a trónon, K'ien-lung pedig kegyeletből mondott le hatvan évi uralkodás után, nehogy tovább uralkodjék, mint nagyatyja, K'ang-hi.

A mandzsukkal rokon mongolok egy része, a déli ág, kezdettől fogva barátságosan viseltetett az új hatalommal szemben, ezek még 1634 táján meghódoltak. Egy kisebb lázadás leverésével a helyzet megszilárdult. A mongolok északi ága, a külsőmongóliai törzsek is csakhamar hasonló sorsra jutottak.

Jóval több gondot okozott a mongolság egy akkoriban nagy jelentőségre vergődött ágának, az öölötöknek a pacifikálása. (Az öölötök az oirat néven ismert, ú. n. nyugati mongolok közé tartoztak.)

Az oirat törzsi szövetség egyik törzse, a torgut K'ang-hi császár idejében (1616-ban) — ez a keletnyugati népvándorlás legutolsó hulláma — Tarbagatai, Kobdo menti hazájából felkerekedve az európai Oroszországba vándorolt, s Asztrakhán vidékén telepedett le. Csakhamar megjelent a kínai császár követe, T'u Li-sen, hogy visszatérésre bírja őket. A rengeteg szenvedéssel, harccal járó katabasis-szerű visszatérés azonban jóval később, 1771-ben következett be. Ekkor sem a rábeszélésnek engedve, hanem végkép elkeseredve az oroszok kizsákmányolásától, indultak vissza régi hazájukba. Az út nyolc hónapig tartott, s nem kevesebb mint 50 ezer család vett részt a visszavándorlásban. A torgutok egy elenyésző kisebbsége továbbra is ott maradt Asztrakhán vidékén: ezek a mai kalmükök.

Az oirat törzsi szövetség első és legnevezetesebb

törzse, a corosz, vagy dzsungár, vagy ismét másként ölot, a torgutnál jóval többet beszéltetett magáról. A kínai császároknak rengeteg gondot okoztak, s volt idő, amikor a Mennyei birodalom legkomolyabb riválisainak látszotak, és csak hajszálon múltott a régi dzsingiszkháni mongol hatalomnak és birodalomnak a feltámasztása. Az ölot nagyhatalom voltaképen Gal-dan idejében alakult ki, aki 1677-től kezdve Kul-dzsából már az egész oirat terület felett uralkodott. Innen rövidesen kiterjesztette hatalmát Kasgárra, Hamira és Turfánra, majd egymás után verte le a khalkha fejedelmeket is. További előnyomulásának erős kínai seregek állták útját. A bajbajutott khalkha fejedelmeket ezeknek sikerült visszahelyezni hatalmukba. Ha nem is tudtak véglegesen leszámolni a lázadó ölotökkel, a kínai hatalom szempontjából mégis értékes gyümölcsöt hozott az első beavatkozás is, t. i. a megszorult khalkha törzsfők sietve ismerték el a kínai főséget, és engedelmesen fogadták a melléjük kiküldött császári biztosokat. Az ölotök hatalmának végleges megtörése nem is sikerült egyhamar, csak K'ien-lung uralkodása alatt szabadult meg Kína ettől az újabb nomád veszedelemtől.

K'ang-hi idejében történt különben még egy igen nagyjelentőségű „beavatkozás”: Tibet kormányának és a dalai-lámának el kellett ismerni bizonyos fokú kínai ellenőrzést, 1727-től kezdve pedig formailag is elismerte a kínai főséget, amelytől a kisebb-nagyobb sikertelen lázadások után (pl. 1749) sem tudott szabadulni.

A nagy külpolitikai tervek megvalósítása után a zuhanásszerű hanyatlás kezdődött. Egymást érték a legkülönbefélebb titkos társaságok összeesküvései, amelyek nem egyszer nyílt lázadásban robbantak ki, mint pl. Po-lien-kiao „Fehér lóusz szekta” felkelése 1813-

ban, vagy pedig az ennél jóval veszedelmesebb T'ai-p'ing-lázadás, amely évekig lappangott-húzódott, és végül is idegen, nyugati segítséggel sikerült csak leverni (1850—1864).

Kisebb törzsek lázadásai és apróbb térvésztesek után következett Kína nagy veresége és megaláztatása egy frissen született ázsiai nagyhatalomtól, Japántól. Az igazi ok Kína és Japán Korea miatti féltékenykedése volt, a háborút persze valami jelentéktelen esemény indította el, melyben a kínaiak megsemmisítő vereséget szenvedtek. A kínai-japán háborúnak (1894) a simonoszekii béke vetett véget, kemény feltételeit a nyugatiak közbenjárására enyhítették a japánok.

Ez a segítség azonban távolról sem volt őszinte, a kínai nagyhatalom, és a mandzsudinasztia bukását előidéző eseményekben nagy szerepe volt éppen a nyugati hatalmaknak.

8. A NYUGATIAK MEGJELENÉSE ÉS ELŐRETÖRÉSE

A felfedezések és a kincs-keresés kalandor-lázában, mindjárt a XVI. sz. legelején megjelentek Kína partjain Nyugat kereskedői és szerencse-lovagjai. Hosszú sorukat a portugálok nyitották meg, akik első ízben 1516-ban kötöttek ki Kantonban Perestrello vezetésével. Egy darabig nyugodtan kereskedtek az első jövevények, de mikor erőszakoskodni kezdtek, a benszüllöttek elűzték őket a partokról. Hosszas tárgyalások után a szemben fekvő szigeten, Macao városában telepedhettek le. A portugálok után csakhamar megjelentek a spanyolok is. Ezek először hittérítőket küldtek Manilából Fukienbe (1575). A hollandok valamivel későbbben jelentek meg a színen, ők is ke-

reskedni akartak, azonban némi erőszakkal előbb Macao-t próbálták megszerezni a portugáloktól. Mikor ez nem sikerült, Formosát (T'ai-wan) vették birtokba (1622). De 1662-ben Koxinga, a híres kínai kalóz innen is elűzte őket, mire a kínai császár (Koxinga leveretése után) Kantonban adott engedélyt a holland hajós kereskedőknek letelepedésre és kereskedésre. Eleinte a hollandusok tartották kezükben a kínaiaknak nyugatiakkal való kereskedelmi életének irányítását, még pedig olyan sikerrel, hogy az angol is kénytelenek voltak előlük visszahúzódní.

Az európaiaknak az első megjelenése és szereplése a kínaiak szemében meglehetősen jelentéktelen mozzanat volt, s úgy bántak a velük érintkező nyugati kereskedőkkel s azok kívánságait tolmácsoló követekkel, mint a többi adófizető barbárokkal. A nyugatiak csak lassan vették észre a megalázó bánásmódot, s egyre elviselhetetlenebbnek találták azt, végül is, amikor pedig a nyugati kereskedelmet képviselni hivatott diplomáciai szervek is megjelentek, az összeütközés elkerülhetetlenné vált a nyugatiak és a kínaiak között.

A nyugatiak közül különösen három hatalommal gyűlt meg a baja Kínának: Angliával, Franciaországgal és az Ázsiában egyre veszedelmesebben terjeszkedő Oroszországgal. A franciák is missziók küldésével kezdték, majd ők is felállították első kereskedelmi ügynökségeiket a többi nyugatiak mintájára Kantonban (1718). Kizárólag kereskedelmi terjeszkedés volt az angolok gondja, akik Kantonban három évvel előzték meg a franciákat. Kanton jelentősége hihetetlenül megnövekedett, amikor a kínai császárok az európaiakkal való kereskedés helyéül jelölték ki 1720-ban, és rendeleti úton intézkedtek arról hogy kínai részről ezt a kereskedést külön e célból

kijelölt, ú. n. *hong*-kereskedők bonyolítsák le. K'ienlung 1757-ben kizárólag ebben a városban engedte meg a nyugatiakkal való kereskedést.

Az oroszok helyzete Kínával szemben lényegesen különbözött a többi nyugatiakétól, mert a kereskedelmi terjeszkedés mellett még területi nehézségek is bonyolították a két ország közti viszonyt. Ez utóbbi kérdésben előbb a nercsinszki (1689), majd a kjachtai (1727) békében, ill. szerződésben próbáltak meg egyezésre jutni.

A nyugatiak és a kínaiak közt hosszú idő óta lappangó ellentétek végül is kiobbantak. A növekvő kereskedelem mellett a külkereskedelmi mérleg Kínára csakhamar kedvezőtlenül alakult. Ez ellen harcolva a kínai hatóságok először az olcsóbb, indiai és perzsiai ópium behozatalát tiltották meg. Mikor a behozatal a tilalom ellenére is tovább folyt, több mint húszezer láda ópiumot lefoglaltak és elégették.

Ebből keletkezett a híres ópium-háború, amely Kínára igen szerencsétlenül végződött. A háború végét jelentő nankingi békével (1842) gyökeresen átalakult Kína és a nyugatiak egymáshoz való viszonya. Az addig lenézett és megtűrt nyugati barbárok főlénybe kerültek, és egyre követelőbben, egyre erőszakosabban léptek fel.

Nagyösszegű jóvátételen kívül a kínaiaknak meg kellett nyitni egész sereg kikötőt a nyugatiakkal való kereskedelem céljaira, át kellett engedniök mint gyarmatot az angolok részére az akkor, igaz, kopár Hong-kong-ot. Az angolok példáját azonnal követték az amerikaiak (1844) és a franciák (1844), akik szintén siettek hasonló gazdasági előnyöket biztosítani maguknak. A nankingi béke folyományaként keletkeztek az első ú. n. koncessziók Sanghaiban (1843—48), ahol nemcsak hogy sza-

badon telepedhettek le most már — kiki a saját területén — angolok, franciák és amerikaiak, hanem területenkívüliséget is élveztek, s a kínaiak helyett saját hatóságaik, bíróságaik intézkedtek állampolgáraik felett.

Az önérzetükben megnövekedett nyugatiak és a helyzetbe belenyugodni nem tudó kínaiak közt rövidesen megint kenyértörésre került a sor, s az első lecke után jöttek az újabb megpróbáltatások.

Különböző sérelmek megtorlására Anglia és Franciaország közös fellépéssel kívánt elégtételt szerezni. Azonnal ágyútűz alá fogták Kanton (1856). A további műveletek ugyan hazai okok miatt késést szenvedtek, de a következő évben Kanton mégis a szövetségesek kezébe esett. Az 1858-ban T'ien-cin-ben kötött béke újabb kikötők megnyitását és újabb engedmények megszavazását erőszakolta ki. A kötött szerződést azonban az udvar nem ismerte el, mire újabb hadjárat következett, melynek során idegen kézre került nemcsak T'ien-cin, hanem Peking is, ahol a győztes csapatok a császári palotát is elfoglalták. Az udvar Zseholba menekült, s megint minden eléje tett szerződést aláírt. Az újabb szerződés újabb engedményeket jelentett az angoloknak és franciáknak (1860), melyekhez sietve csatlakoztak az amerikaiak és oroszok is. Az új szerződés leglényegesebb újítása: Kína elismeri a jövőre nézve a nyugatiakkal való érintkezésben a diplomáciai kapcsolatok nyugaton szokásos formaságait, s egyben engedélyezi Pekingben az idegen hatalmak követségeinek a felállítását.

Talán még mindennél nagyobb megaláztatást jelentett a mandzsu dinasztíára, hogy az országban dúló felfordulással szemben teljesen tehetetlenül kénytelen volt a nyugatiak segítségéhez folyamodni,

hogy a fenyegető T'ai-p'ing-lázadást leverhesse. A nyújtott segítség után a nyugatiak sorra új szerződést kötöttek Kínával. Az eddigi hatalmak mellett most már megjelentek a szerződéskötők sorában a poroszok, dánok, hollandok, belgák, olaszok és végül legutoljára Ausztria-Magyarország (1869 szept. 2.) is. Ez volt a Monarchiának első szerződése Kínával, amelyben területi engedményül a t'iencini koncessziót kapta.

A kínaiak és idegenek ellenségeskedése tovább tartott, hasztalan igyekeztek több alkalommal is újabb szerződésekkel kiküszöbölni a nehézségeket, mint pl. az 1876-iki csifui szerződéssel is, amelynek egyik pontja szerint Kína többek közt arra kötelezte magát, hogy Nyugaton ezentúl normális konzuli és diplomáciai szervekkel képviselteti magát.

Amint már említettük, a szerencsétlen végű japán háborút Kína a simonoszekii békével zárta. Eszerint el kellett ismernie Korea függetlenségét, át kellett engednie Japán számára Leaotung félszigetet, Formosa és a Pescadores szigeteket, s mindezek tetejébe természetesen még hatalmasan jóvátételt is kellett fizetnie. A nyugati hatalmak féltékenysége megmentette Kínát a béke valamennyi súlyos pontjának a teljesítésétől, t. i. az ő „közvetítő javaslatukra“ Japán egyik-másik feltételéről lemondott. A közvetítő hatalmak azonban nem mulasztották el ezt a kitűnő alkalmat, s 99 évre bérbevették Port Arturt, Dalnyt (oroszok), Wei-hai-wei-t (angolok), Kuang-csou-t (franciák), Kiao-csou-t és Santung egy részét (németek).

A hamu alatt lappangó tűz újra fellángolt, s a hatalmas idegengyűlölet a félelmetes boxer-lázadáshoz (1900) vezetett, melyet, úgy látszik, titokban az udvar is támogatott. A német vezetés alatt be-

nyomuló nemzetközi hadsereg nagy erővel sietett a szorongatott európaiak, elsősorban a követségek és a missziók népe segítségére. Mindkét oldalon rengeteg áldozatot követelt a lázadás, míg végre megint eljutottak a békekötésig.

A békéért a kínaiaknak megint igen súlyos árat kellett fizetniök. A hatalmas összegű kártérítésen kívül többek közt követségek negyedének az engedélyezése, külön kínai külügyminisztérium felállítása, Japánba és Németországba külön bocsánatkérő követségek küldése szerepelt a szerződés szigorú pontjai között.

A boxer-lázadás után az egymással befolyásért versengő nyugati nagyhatalmak közt külön csoportosulások jöttek létre, így Japán és Anglia szövetsége mellett Franciaország és Oroszország külön szerződést kötött. Noha e szövetségek nem irányultak senki ellen, előre látható volt, hogy előbb-utóbb differenciák támadnak a versengő idegenek között.

Ez csakugyan be is következett nemsokára, amikor 1904-ben Japán és Oroszország a közös kínai konc miatt egymásnak támadt.

A távolkeleti orosz flotta gyászos pusztulása, Port Artur eleste, a nagy mukdeni csata szerencsétlen kimenetele, a csusimai tengeri ütközet, amelyben megsemmisült az elkésve érkező balti orosz hajóhad, Japán javára döntötte el ezt a híres orosz-japán háborút.

De a rivális nagyobb leckét kapott, mint azt a többi kívánta volna. Az Egyesült Államok békeközvetítéssel siettek menteni, ami még menthető volt. A porthmouthi béke (1905) pontjai szerint azonban így is elég súlyos csapást kellett Oroszországnak elviselnie: le kellett mondania Dél-Mandzsúriában élvezett valamennyi kiváltságáról, sőt

át kellett engednie Szahalin sziget déli részét is. Korea végleg kikerült Kína kezéből, s valamivel később Japán végleg annektálta is. A meglévő helyzetet 1910-ben újabb szerződéssel szentesítették.

A kínaiak pedig már szinte észre sem vették, hogy az ő földjükön, az ő területeikért folyik a vetélkedés. A nyugatiak iránt érzett elvakult gyűlöletükben csak azt látták, hogy egy ázsiai hatalom, egy sárga fajú nép mért hatalmas csapást a verhetetlennek tartott nyugatiak ölötte egyik legkellemetlenebb képviselőjére, az oroszra. Valósággal ünepelték a japánokat; az ifjúság tömegesen tódult japán főiskolákra, kínai tisztek a japán hadseregbe vétettek fel magukat. Mintha csak a nyugatiakkal való leszámolásra készültek volna.

E közben pedig Kína szuverén állami létének legmélyebb pontjára jutott. Nagyvárosaiban, mint Sanghaiban, Han-k'ou-ban, T'ien-cin-ben, stb. városrészek állottak idegenek igazgatása alatt mint koncessziós területek. Kikötőit, s fontosabb kereskedelmi gócpontjai közül körülbelül ötven várost kellett megnyitnia a nemzetközi kereskedelemnek. Gazdaságilag teljesen ki volt szolgáltatva a nyugatiaknak; legfontosabb állami jövedelmei, mint a tengeri vám, sójövedelem, stb. idegen bizottságok ellenőrzése alá kerültek. Az 1842 óta kötött, s a kínaiaktól annyit sérelmezett „egyenlőtlen szerződések“ súlya alatt nyögött az ország. Az alapjaiban megtámadott állami építmény egyre fenyegetőbben recsegett-ropogott. A „sárga veszedelem“, úgy látszott, végleg elmúlt: a legázolt kínai nagyhatalom tehetetlenül vergődött saját anarchiája és az erőszak jogán betelepedett nyugatiak egyre nyomasztóbbá váló hatalmaskodása alatt.

9. A KÖZTÁRSASÁGI FORRADALOM ÉS A POLGÁRHÁBORÚ

Az uralkodó mandzsu dinasztia tisztára átérezte, hogy az egymás után szenvedett csapások létében támadták meg. Mindjárt a kínai-japán háború tanulságai után akart is segíteni a helyzeten, s megpróbálta elhárítani a veszedelmet. Kuang-sziü császár 1898-ban saját maga kezdeményezte az állam korhadtt intézményének a megreformálását. Sajnos, ez az utolsó órában történt kísérlet megfeneklett a reformokkal megbízottak szakértelmének a hiányán, de talán mindennél inkább az udvar egy tekintélyes részének és a hírhedt C'e-hi császárnő makacs ellenállásán és ellenséges magatartásán.

A dinasztia tehát vakon haladt tovább végzetes útján. Amikor talán még lehetett volna segíteni, a zsarnok anyacsászárnő halála után (1908-ban), tehetetlen kétéves gyermek, P'u-ji (uralkodói periódusa: Sziüan T'ung) ült a császári trónra, s tehetségtelen régensek kezébe került a hatalom.

Feltartózhatatlanul közeledett a forradalom.

Az ifjú kínai hazafiak vak gyűlölettel viseltettek a mandzsu dinasztia iránt, amelyben még mindig idegen, barbár hódítót láttak. A mandzsuknak tulajdonították Kína valamennyi nyomorúságát és megaláztatását. A gyűlölet másik tárgya a betolakodott idegen volt, akiben a politikai megaláztatás és a gazdasági kizsákmányolás forrását látták, s akinek még azt sem volt hajlandó megbocsátani, hogy kopár területeire életet varázsolt, hatalmas gazdag városrészeket, városokat és kikötőket, utakat s vasútakat épített, és hogy ahol csak letelepedett, ott a gazdasági élet addig elképzelhetetlen méretekben fellendült.

Külföldet járt ifjú kínaiak tengernyi új eszmével, féktelen nacionalizmussal és — újabb idegen gyűlölettel telítve tértek vissza hazájukba. Forradalmi munkájukat az általános elégedetlenség és a nőttön-növő zűrzavar nagyban elősegítette, a hagyományos titkos társaságokban pedig mindenre elszánt munkatársakra találtak.

A forradalmi felkelés első csírái Szecs'uanban és Jünnanban jelentkeztek, majd a Jangcekiang mentén haladva a forradalmi mozgalom kezébe kerül Wu-cs'ang, sőt Sanghai is. Az egyetlen ember, aki megmenthete volna még a mandzsu dinasztiát, Jüan Si-k'ai, ahelyett, hogy segítségére sietett volna, az udvarnak a lemondását tanácsolta. A gyermekcsászár a dinasztia nevében valóban le is mondott 1911 utolsó napján, a forradalom győzött: 1912 január 1-én kikiáltották a köztársaságot, melynek első elnöke Szun Jat-szen lett.

A forradalmi mozgalmakban csakhamar két kimagasló egyéniség került egymással szembe, és csakhamar kemény küzdelem folyt a két vezér közt, akiknek a szavára hatalmas pártok mozdultak meg, s avatkoztak a harcokba, eleinte csak a kulisszák mögött, titokban, később annál teljesebb nyíltsággal és elkeseredettséggel. Az egyik vezér a délkínai Szun Jat-szen volt, régi forradalmár, türelmetlen nagy felforgató. Mögötte sorakozott a forradalmi párt. A másik inkább a forradalom nélküli reformokért lelkesedett, féktelen ambíciók fűtötték: ez volt Jüan Si-k'ai, akit a reformpárt vallott vezérének.

A kemény összecsapásból csakhamar Jüan Si-k'ai került ki győztesen, ellenfele előbb kisebbségben maradt, majd mindenkitől elhagyatva Japánba volt kénytelen menekülni.

Jüan Si-k'ai-t 1913 őszén véglegesen a köztársaság

elnökévé választották. Csakhamar feloszlatta a parlamentet, s helyébe egy 71-tagú alkotmánytervező bizottságot hívott egybe, melyben a köztársasági elnök megbízottain kívül a minisztertanács, a minisztériumok emberei, de legnagyobb számban a tartományok delegátusai foglaltak helyet. Ez a bizottság Jüan Si-k'ai-t afféle diktátori hatáskörrel életfogytiglan felruházta. Éppen itt kezdődött Jüan Si-k'ai tragikus bukása.

A világháború kitörésével Kína nehéz helyzetbe került. Japán ugyanis az entente oldalára állt, s azonnal Kínára vetette magát a santungi német koncessziók elfoglalásának ürügye alatt. A valóságban Kínát gyarmat-szerepre akarta szorítani, melytől a szövetséges nagyhatalmak csak nagy nehezen tudták megmenteni. Jüan Si-k'ai még így is kénytelen volt vállalni bizonyos megalázó japán követeléseket. A belső zavarok sem szűntek meg, sőt egyre jobban terjedtek, mikor nyilvánosságra került a császárság visszaállításának a terve. Jüan Si-k'ai trónralépéséhez már az előkészületek is megtörténtek, mikor a lázadás kitörésével fenyegető felzúdulás előtt meghátrálva, kénytelen volt lemondani a tervről, és újra proklamálni a köztársaságot. Jüan Si-k'ai nem sokkal élte túl bukását, röviddel rá, váratlanul meghalt (1916 jún.).

Jüan Si-k'ai eltűnésével voltaképen Kína egysége is sírbaszállt. Megkezdődött a polgárháborúk áldatlan kora, amikor politikusok és hadvezérek lelkiismeretlenül, a közért való lelkesedés legkisebb szikrája nélkül, egyes-egyedül saját önző anyagi és hatalmi érdekeik szerint viseltek hadat és kötöttek szövetséget egymással. A háború akút állapotná vált, amely az ország népének, külpolitikai tekintélyének, gazdasági viszonyainak mérhetetlen károkat okozott.

Jüan Si-k'ai halála után két nagy párt állt egy-

mással szemben: a forradalmi párt és a katonai párt. Különösen ez utóbbi még sok bajkeverésre volt hivatva. A rengeteg intrika és küzdelem egymást érte, szinte lehetetlenség kibogozni összekuszált szálait. Az 1917-es év folyamán különben két érdekes esemény is történt. Megkísérelték az utolsó mandzsú császárt, Sziüan T'ung-ot (a gyermek P'u-ji-t) visszaültetni a trónra. A katonai párt megbuktatta a restaurációt, s a császárpárti tábornokot seregével együtt maga a császár is cserben hagyta. A katonai párt követelőzésére Kína ugyanebben az évben hadat üzent Németországnak és Ausztria-Magyarországnak.

Ez a hadüzenet, vagy talán a katonai párt túlságos hangos viselkedése, újabb súlyos bonyadalmaknak lett az elindítója. Szun Jat-szen és pártja háborúellenes politikát hirdetve szakított az északi Tuan K'i-zsui-jal, s külön katonai kormányt alakított Kantonban.

Kína tehát két nagy ellenséges táborra szakadt, a történelem megismételte magát, és ismét farkasszemet nézett Észak és Dél. A harc persze nem folyt állandóan és tervszerűen, mert gyakran előbb egymás közt kellett kisebb nézeteltéréseket fegyverrel tisztázni, az északiaknak is meg a délieknek is. Észak és Dél harca különben sem szűkölködött tragikomikus részletekben: a Kína szabadságáért küzdő nagy idegengyűlölő hadvezérek és néptribunok a szerencse kedvetlen fordulásakor egymásután futottak az annyi sérelmezett idegen koncessziók területére, hogy életüket, családjukat és vagyonukat az idegenek védelme alatt biztonságba helyezték. Emlékezzünk pl. Szun Jat-szen páni menekülésére Kantonból, amikor a sanghaji idegen negyedben keresett oltalmat. Az északiak közül pedig most csak egyik köztársasági elnökük nevét, Li Jüan-hung-ét említsük, aki a veszélyesebb időkben

(pl. 1923) megható ragaszkodással kereste fel újra meg újra T'ien-cin idegennegyedét.

A polgárháborúnak lassanként új arca alakult ki. Az Észak és Dél ellentéte tovább is fennmaradt ugyan, de előtérbe a nagyobb területek felett rendelkező, rendszeren kisebb tábornokok, *tu-kiün*-ök szövetsége élén álló hadvezérek léptek; mostmár ezek küzdtek a hatalomért.

A jelentősebb katonai vezérek 1921-ben végül is megjelentek T'ien-cin-ben, és félig-meddig megegyeztek területeik elhatárolását illetőleg. A legfontosabb valamennyi közül a régi rablóvezér, Csang Co-lin volt, aki egész Mandzsúria felett rendelkezett, s a konferencia még az oroszoktól visszafoglalandó Mongóliát is neki juttatta. Az északi tartományok sorsát egy másik nagy tábornok, C'ao K'un igazgatta, a központi tartományok birtokában pedig Wang Csang-jüan-t erősítették meg. Mindez természetesen nem jelentett végleges helyzetet, az intrikák folytak tovább.

Az eseményeket csakhamar újabb katonai egyénségek megjelenése kavarta fel. A meglehetősen jelentéktelen Wang Csang-jüan helyét egy szerencsés tábornok, Wu P'ei-fu foglalta el. Wu P'ei-fu Közép-Kínában leverve ellenfeleit, azonnal hírnévhez jutott és előtérbe nyomult. Peking körül Csang Co-lin csapatain aratott nagy győzelme után pedig befolyása is megszilárdult az északi tartományokban, ahol lassanként helyettesíteni kezdte C'ao K'un-t, akit különben közben Kína köztársasági elnökévé választottak. A politikai hatalom azonban ezekben az időkben önmagában semmit sem jelentett, hanem mindig a katonai hatalmi eltolódáshoz igazodott.

A pekingi kormányt, illetőleg a köztársaság elnökét, C'ao K'un-t is nemsokára elhagyta mindenki, csak Wu P'ei-fu seregei próbálták hatalmon tartani, ami

nem volt egészen könnyű vállalkozás, mert Csang Co-lin ellenséges csapatai már Peking alatt álltak. Wu P'ei-fu egyik hadsegédének, a kereszténynek nevezett Fong Jü-sziang tábornoknak az árulása folytán Csang Co-lin döntő győzelmet aratott Wu P'ei-fu-n, akinek seregei teljesen szétszóródtak, és saját pusztá életét is futással volt kénytelen megmenteni.

Fong Jü-sziang urának, Wu P'ei-fu-nak az elárulása után Csang Co-lin ellen fordult. Előbb politikai szövetséggel, a déliek segítségével próbálta kihúzni alóla a gyékényt, később katonailag is szembeszállt vele.

Csang Co-lin azonban egyelőre a helyzet ura maradt. A régi köztársasági elnök (volt riválisa) kívánságára lemondott, helyére Tuan K'i-zsui került. A régi zavaros helyzet tovább folytatódott. Csang Co-lin visszavonult hatalma középpontjába, Mandzsúriába. Mandzsúria ura különben katonai erején kívül magáénak mondhatta a japánok rokonszenvét is, a szovjettel kötött szerződés révén erről az oldalról is bebiztosította magát.

Végül Csang Co-lin a nagy békéltető szerepében Dél-Kína vezérét, Szun Jat-szen-t is Pekingbe hívta (1924), hogy a polgárháború megszüntetéséről és más fontos kérdésekről tárgyaljanak. Szun Jat-szen eleget tett a meghívásnak, mielőtt azonban a tárgyalások eredményre vezettek volna, a déli vezér meghalt.

Ebbe az időbe esik a bolsevizmus hatalmas arányú terjeszkedése, melyet maga Szun Jat-szen és pártja is nagyban elősegített. A „forradalom atyja” még a halálos ágyáról is a Szovjettel való szoros együttműködésre serkentette pártját, a Kuo-min-t'ang-ot.

Az oroszok éltek a kitűnő alkalommal. Lemondtak először is valamennyi kiváltságukról, a konzuli bíraskodásról, koncessziós területeikről és a jóvátételi

összegekről. Az egyenjogúságra vágyódó kínai nacionalistákra ez a gesztus persze igen nagy hatást gyakorolt. Az északi tábornokok közül Fong Jü-sziang fegyverszállítás és más egyéb ellenszolgáltatás fejében tárt kaput nyitott a szovjet propagandának seregében és a befolyása alatt álló területeken.

10. KÍNA EGYESÍTÉSE. SZUN JAT-SZEN TANAINAK GYŐZELME

Az 1925-ös évben a kínai kaotikus állapotok elérték tetőfokukat. A kommunista terjeszkedés mellett hatalmas idegengyűlölet-hullám borította el a nagy kikötővárosokat, mely legsúlyosabb formában talán Sanghaiban nyilvánult meg, ahol a benszülöttek és az idegen rendőrség közt fegyveres összeütközésre is sor került. Hasonlóan súlyos jelenetek játszódtak le Kantonban és Han-k'ou-ban is. Az általános idegengyűlölet mellett szervezett bojkott indult meg a japán és az angol kereskedelem ellen.

Az oroszok a helyzetet teljesen élére állították. Nemcsak a háttérben szították a zavargást és élesztgették az elégedetlenséget, hanem nyíltan is tevékeny részt vittek a kínai belpolitika irányításában. A déli, kantoni kormány mellett Borodin hivatalos tanácsadóként működött, orosz katonai kiképzők és tisztek jelentek meg Dél-Kínában, s az általuk kiképzett és vezetett kínai bolsevista seregek megindultak észak felé, elfoglalták Wu-cs'ang-ot és Cs'ang-sa-t (1926).

Már-már úgy látszott, hogy teljesen sikerül Kína bolsevizálása, és a bolsevista kínai csapatok, akiknek a munkáját látszólag a köpönyegforgató Fong Jü-sziang is támogatta, komolyabb ellenállás nélkül egész Kína birtokába jutnak. Ekkor tűnt fel a porondon egy alig ismert újabb tábornok, a szintén déli Csang Kai-sek,

aki noha Szun Jat-szen iskolájának volt törhetetlen híve, nyíltan szakított a kommunizmussal, és szembe fordulva a bolsevista csapatokkal, megsemmisítő csapást mért rájuk Sanghainál. A kommunista terjeszkedés megtört, a kínai polgárháború új utakra sodródott.

Csang Kai-sek a kommunista csapatokon aratott győzelme után a kínai polgárháborút szító tábornokok ellen fordult. Mikor a legveszedelmesebbiket, a legyőzhetetlennek tartott Csang Co-lin-t is sikerült levérnie, sőt az a nagy összecsapásban életét is vesztette, akkor a többiek jobbnak látták a nyílt ellenállást abbahagyni. Csang Kai-sek bevonult Pekingbe, s Fong Jü-sziang, Jen Szi-san és a többi tábornok hozzájárulásával megalakította a nemzeti kormányt, mely legelőbb is a birodalom fővárosát Pekingből Nankingba helyezte át.

Kína egységét Csang Kai-sek tehát annyi idő és küzdelem után megint helyreállította (1928). A nemzeti kormány házi istene Szun Jat-szen lett, az ő politikai elveinek megvalósításával próbálták kormányozni az országot. Új nagy közigazgatási és politikai hatalom jelent meg Kínában a nemzeti kormány uralomrajutásával: a Kuo-min-t'ang párt. Az ország tele lett párthelyiségekkel és erőszakos párttitkárokkal, akik, úgy látszik, a régi katonai uralom dicsőségére pályáztak. Természetesen ez nem ment símán és mindenki beleegyezésével.

Szun Jat-szen alakja a pártpolitika munkája és propagandája alatt egyre nőtt. Zászlaja a nemzeti kormány jelvénye lett. Arcképét ezer változatban terjesztették a legkisebb faluban is, híres politikai testamentumát rengeteget nyomtatták le, jelmondataival falakat, kerítéseket festettek tele felsőbb utasításra. Közhivatalokra pályázóktól elsősorban Szun Jat-szen műveinek az ismeretét követelték meg.

Szun Jat-szen politikai elveiből végül is jelszó-politika lett.

Szun Jat-szen-t a nemzeti kormány a „Forradalom atyjá”-nak nevezte el, s holttetemét ideiglenes nyugvóhelyéről, a Peking melletti Pi-jün-sze-ből hatalmas pompával, fejedelmi külsőségek közepette az ország új fővárosába, Nankingba szállította, s ott egy e célra épült monumentális mauzóleumban helyezte nyugalomra.

A nemzeti kormány és hívei szemében Szun Jat-szen héroszi magasságban lebeg, politikai elvei az államtudomány legmagasabb, legtökéletesebb fokát képviselik, amelyhez a kifogásnak árnya sem férhet.

Nyugati bírálói kevésbé lelkesednek ezért a politikai rendszerért, melyet szerzője több alkalommal írásban is kifejtett, de a leghíresebb, a legtöbbet olvasott mindezek közül a *Szan min csu ji* c. könyv („A hármás démizmus”). Európának ez a könyv zavaros, és amelletts terjengős; a rosszul megemésztett európai tanok a szociálizmusról fonákul hatnak a vadidegen kínai környezetre alkalmazva.

Valóban igaz az a sokat hangoztatott nézet, hogy a kínai forradalom csődjé arra vezethető vissza, hogy az idegenben nevelkedett forradalmár vezetők idegenben tanult forradalmi elveiket, köztársasági államrendszerüket vakon akarták alkalmazni saját, merőben különböző viszonyaikra. Elfelejtették ezek a buzgó újítók, hogy saját több ezer éves műveltségük és közösségük másféle viszonyok közt formálódott és változott, mint a messze nyugati állami és társadalmi rendszerek.

De maguk a vezetők sem voltak mindig egészen tisztában saját forradalmi elveikkel. Átvették a nyugati köztársasági rendszert, de bár a dinasztíát lemondatták a forradalom kitörésekor, az utolsó uralkodó

címét és büdzséjét csak 1924-ben szüntették meg, s csak akkor kellett P'u-ji-nak a császári palotát elhagyva a pekingi japán követségen keresni menedéket.

Ugyanez a túlzott és elhibázott buzgalom nyilvánult meg a régi kínai intézményeknek újakkal való helyettesítésében is. Így pl. több ízben megkísérelték a jogi kodifikációnál, hogy idegen jogi rendszert teljes egészében, változtatás nélkül átvegyenek. A kínai viszonyokra merőben alkalmazhatatlanoknak bizonyultak ezek a rendszerek, mihelyst a gyakorlatba való átvitelre került a sor.

Szun Jat-szen rendszerének, a Csang Kai-sek-féle nemzeti kormány politikájának a gerince a híres hármas démizmus: nacionalizmus, demokrácia és megélhetés.

A nacionalizmus azt kívánja, hogy megadassék minden népnek (nemzetiségnek) Kínában a jogos követelménye, de ugyanakkor valamennyi nép egyetlen politikai és kulturális egésszé egyesüljön, és egyetlen egy nemzetet alkosson egyetlen név alatt. A népek, vagy nemzetiségek, melyekre Szun Jat-szen nemcsak céloz, de máshol fel is sorol: a kínai, mandzsu, mongol, mohamedán és tibeti. Mint látjuk, ez a nacionalizmus, egy kissé sántít, ami a „testvér-népek” jogainak és törekvéseinek elismerését illeti.

A nacionalizmus követelménye a nyugati nagyhatalmak részéről Kínára erőszakolt, „egyenlőtlen szerződések” lerázása és Kína egyenjogúságának elismertetése. Szun Jat-szen szavai szerint Kína gyarmatává süllyedt a szerződést ráerőszakoló nyugati népeknek, s valósággal hypokolóniává fejlődött.

A demokrácia terén legfőbb alapgondolata, hogy a nép ne csak választási, hanem visszahívási, elbocsátási joghoz is jusson, nehogy választása folytán egyszer valami nagyhatalmú kormány kerüljön föléje,

amelytől lehetetlen — megfelelő jogok nélkül — megszabadulnia.

A népnek négy, a kormánynak öt pontban jelölte ki jogait, amelyek közt nyugati elvek mellett tisztára kínai elvek is szerepelnek. Ezek a sajátosan kínai toldalékok volnának hivatva arra, hogy a tökéletlennek bélyegzett nyugati demokrácia gyengéit helyrehozzák.

A hármás démizmus harmadik elvével, a megélhetéssel kapcsolatban Szun Jat-szen leszögezi, hogy célja a kínai nép életnívójának az emelése, táplálkozásának és ruházkodásának előmozdítása. A jelen nyomorúságáért elsősorban a nyugati hatalmak imperialista gazdasági kizsákmányolását teszi felelőssé.

A mostani gazdasági nyomorúságon a következő belső reformokkal kíván segíteni: a földbirtoklás jogának egyenlővé tétele, a latifundiumok eltüntetése, a nagytőke állami megrendszabályozása és bizonyos monopoliumoknak, mint a bank-gazdálkodásnak és hajózásnak állami kezelésbe vétele. Emellett tervbe vett még egész sor szociális és gazdasági reformot, többek közt a közlekedés és vasútügyek etatizálását, a jövedelem közvetlen megadóztatását, továbbá a közszükségleti cikkeknek szövetkezetek útján való forgalombahozatalát. A nagy éhínségek és járványok megelőzésére észszerű gazdálkodást, folyamszabályozást és hathatós közegészségügyi reformokat sürgetett.

Ezekből a szép, némileg népgyűlési szónoklat stílusában kifejtett politikai elvekből a nemzet egyelőre édes-kevés jogot és gyümölcsöt élvezhet, mert a „Forradalom atyja” szerint Kína népe politikailag még iskolázatlan. Nevelésével s helyette a jogok gyakorlásával Szun Jat-szen a pártot, a Kuo-min-t’ang-ot bízta meg, a politikai nevelés idejét pedig a politikai gyámság korának nevezte.

A politikai gyámságot a Párt valóban gyakorolta.

is a nemzeti kormány idejében, s nem mondhatni, hogy a kínai népnek a politikai iskolázása terén megtett haladását túl kedvezően ítélte volna meg, mert az első öt éves periódus végeztével a politikai gyámságot újabb periódusra meghosszabbította.

Csang Kai-sek és a nemzeti kormány alig érte meg Kína egysége megteremtésének nagy zajjal és fénnel megült évfordulóját, az elégedetlenség újra nyíltan kitört. Hiába győzte le a nankingi kormány Jen Szi-san és Fong Jü-sziang együttes felkelését, tüstént újabb zavarok keletkeztek. Kiderült, hogy délen mégis csak maradtak el nem pusztított kommunista tűzfészek. Ismét bebizonyosodott, hogy Kína egységének egyik legnagyobb akadálya a primitív közlekedési viszonyokban keresendő. A nehézségek és megpróbáltatások idején a távolabbi tartományok kiskirályai egyszerűen hátat fordítottak megint a központi kormánynak. Nem volt rá mód, hogy a központi kormány hathatósan érvényt szerezhessen utasításainak, hiszen a renitens elemek ellen a büntető expedíciók vezetése hónapokba került volna, nem is beszélve kétes kimenetelükről a megfelelő anyagi és katonai erővel rendelkező tartományi csapatokkal szemben. Kiderült, hogy Kína legdélibb része, Kanton örök ellenzéki, és forradalmár hajlamánál fogva képtelen belenyugodni más, központi hatalom elismerésébe. Mindezeknél súlyosabb bajokat zúdított a nemzeti kormány és egész Kína nyakába a japánok erőszakos fellépése, akik most már a gazdasági bojkottra is ágyúval feleltek. Hiába fordultak a Népszövetséghez a saját fegyvereik erejében nem bízó, tehetetlen kínaiak, a japánok elragadták tőlük egyik leg-hatalmasabb, leggazdagabb tartományukat, a mintaszerű rendben tartott Mandzsúriát. Egymás után törték ki a lázadások Kínai Turkesztánban. Megint fejtelenség kezdett lábrakapni, s a központinak és nemzeti-

nek nevezett nankingi kormány hatalma és hatásköre egyre szűkült, és lassanként jóformán a főváros környékére meg a szomszédos egy-két tartományra korlátozódott.

A köztársaságnak a veszedelmes zátonyok közt hanykódó hajóját üggyel-bajjal, de továbbra is a nemzeti kormány vezeti, és talán egyszer mégis csak lesz nyugodt révbeérés az agyonsanyargatott, jobb sorsra érdemes kínai nép számára is.

11. A KÖZTÁRSASÁG BELPOLITIKAI MÉRLEGE

A köztársasági forradalom győzelme óta az új rend minden számottévő hívének a legfőbb gondot az alkotmány és az új államszervezet rendezése okozta. Ötletben és javaslatban nem lett volna hiány, mindegyik párt és győztes hadvezér kész tervekkel állott elő, de mindegyiknek volt valami sarkalatos hibája: vagy nem illett sehogysem a kínai viszonyokra, vagy pedig a közérdek figyelmen kívül hagyásával készült.

A mostani ideiglenes alkotmányt tárgyaló törvény mindenek előtt a politikai gyámság elvét. hangsúlyozza. Ez azonban már haladás, mert az elmúlt katonai uralom periódusával szemben a következő, második korszakot jelenti.

A politikai gyámság ideje alatt a Kuo-min-t'ang Párt képviselőből alakult nemzetgyűlés gyakorolja a kormányzati jogokat a nép nemzetgyűlése nevében. A nemzetgyűlés szünete alatt minden hatalom a Kuo-min-t'ang központi végrehajtóbizottságának a kezében összpontosul. Minden jog végső forrása, s minden hatalom letéteményese tehát a Párt. A néppel szemben egyetlen, határidőhöz nem kötött, kötelessége van: megtanítani arra, miként kell élni majd a szunjatszeni rendszer szerint neki járó négy joggal. Ez a négy tá-

voli jog: a szavazati jog, a kezdeményezés és a visszahívás joga, végül a törvényjavaslatokra vonatkozó népszavazási jog.

A Párt megbízásából a hatalmat a központi kormány gyakorolja. Érdekes, hogy a központi kormány a hatalmat alkotmány szerint is megosztja a helyi kormányokkal. A kormány gyakorolja az összes felségjogokat: hadüzenet, békekötés, külföldi államokkal való szerződések joga mind a kezében van; övé a szárazföldi, tengeri és légi haderők parancsnoksága. A kormányé a törvényki hirdetés és rendeletkibocsátás joga. Egyedül élhet a kegyelem és kitüntetés jogával. Elkészíti a költségvetést és róla elszámol.

A központi kormány gyakorolja az öt hatalmat, még pedig az öt *jüan*-on keresztül. Ezek: a végrehajtó *jüan*, a törvényhozó j., az igazságügyi j., az ellenőrző j., a vizsgaügyi *jüan*.

A kormány élén a kormányelnök áll; ő képviseli kifelé és befelé egyaránt a Nemzeti Kormányt, az összes haderők generalissimusa, a kormánytanács elnöke; az ő javaslatára nevezi ki a Nemzeti Kormány az öt *jüan* elnökét, alelnökét, a helyettes generalissimumust, a minisztériumok és bizottságok vezetőit. A kihirdetett törvényeket és a kibocsátott rendeleteket a kormányelnök írja alá, és a megfelelő *jüan* elnöke ellenjegyzí.

Az ideiglenes alkotmány, úgy látszik, nem látta szükségesnek, hogy a köztársasági rendszerben a köztársasági elnökről is rendelkezzen. Lehet, hogy ennek oka a gyámsági periódusban keresendő, de nem lehetetlen, hogy inkább a Csang Kai-sek generalissimus körüli hatalmi- és jogviszonyokat volt hivatva legalizálni a most érvényben lévő kínai alkotmány.

Minden *jüan* élén elnök és alelnök áll. A minisztériumok a *jüan*okon belül működnek; a minisztériu-

mokat miniszterek vezetik, akiket politikai és adminisztratív államtitkárok (viceminiszterek) segítenek munkájukban.

A végrehajtó jüan keretébe tartoznak a következő minisztériumok: belügy, hadügy, külügy, tengerészetügy, pénzügy, iparügy, közoktatásügy, közlekedésügy, vasútügy, egészségügy. A bizottságok közül pedig ide vannak csatolva: nemzeti újjáépítési b., mongol és tibeti ügyek b.-a, munkaügyi b., ópium elleni küzdelem bizottsága.

A törvényhozó jüannak csak bizottságai vannak: törvényhozó, külügyi, pénzügyi és gazdasági bizottságok.

Az igazságügyi jüantól függ az igazságügyi minisztérium, a Kúria, a közigazgatási bíróság és a köztisztviselők fegyelmi bizottsága.

A vizsgaügyi jüan az állami tisztviselők vizsga útján való kiválasztásával, nyilvántartásával és értékelésével foglalkozik. Legfőbb szerve a Minősítési minisztérium, legfőbb bizottsága a vizsgaügyi bizottság.

Az ellenőrző jüan feladatai közé tartozik az állam ügyeiben bizonyos ügyészi szerep (vádemelés) és az állami kiadások ellenőrzése. Alája tartozik a Számvételügyi minisztérium.

Egész sereg egyéb intézmény van közvetlenül a kormánynak alárendelve, elsősorban a Nemzeti Kormány polgári és katonai titkársága, a tengerentúli ügyek bizottsága, az árvíz és éhínség esetén működő segítő bizottságok és végül a Központi Intézet, mely tudományos kutatások irányításával van hivatva foglalkozni.

A köztársasági rendszer kétségtelenül nehéz és nagy feladat megoldására vállalkozott, mert hiszen nemcsak az államformát kellett újjal helyettesítenie, hanem intézményeket, vadidegen szokásokat kellett

megkedveltetnie a néppel. Ezen a téren gyakran túlzásba is estek, mert makacsul ragaszkodtak mindennek a megváltoztatásához, ami a régi rendszerből megmaradt. Az első időkben az újítás a nyugati intézmények szolgai utánzására szorítkozott, persze nem nagy sikerrel, mert még a legegyszerűbb intézkedések is, mint a holdév helyett a napév behozatala, a méterrendszer általánosítása, a vasárnapi munkaszünet elrendelése a szélesebb néprétegek előtt a legnagyobb ellenállással találkozott, s még több mint húsz évi köztársasági propaganda után sem tudtak igazán gyökeret verni. Ma már kezdik belátni, hogy helyes úton akkor járnak, amikor az újításokkal a kínai talajhoz kapcsolódnak, s az adott viszonyokkal számolva lassúbb tempójú, de eredményesebb reformokat próbálnak megvalósítani.

Pénzügyi téren kétségtelenül történtek bizonyos reformok. A régi rendkívül bonyolult pénzrendszer teljesen eltűnt, és általánossá vált az ezüst etalonú mexikói dollár használata. Emellett minden nagyobb kínai és Kínában letelepedett külföldi bank bankjegyeket bocsátott ki, melyek értéke nemcsak tartományonként, hanem városonként, sőt bankonként is változik. Ebben a nagy tarkaságban elveszett a kínai pénzrendszer egysége, ami rengeteg kárt okoz a közgazdaságban.

Az államháztartás egyensúlyi helyzete elérhetetlen álom. A tartományok kereken megtagadják a központi kormányokkal szemben a közterhek viselésében való részvételt, a szigorúan behajtott adókat legjobb esetben saját tartományuk szükségleteire használják fel. Egyetlen szilárd pont a központi kormányok büdzséjében az idegen ellenőrzés mellett működő tengeri-vám és a sójövedék jövedelme. Viszont nyomasztó teher-tételt jelent a hadikiadások hatalmas összege mellett a rengeteg külföldi kölcsönből származó obligáció.

Kína kereskedelme hatalmasat fejlődött, egyre emelkedő tendenciát mutat a külkereskedelem is, de mérlege a boxer-lázadás óta ennek ellenére is változatlanul passzív.

Modern nagy ipari vállalatok keletkeztek, de kevés kivétellel idegenek kezében működnek még mindig, vagy pedig elenyésző jelentőségű kínai tőke mellett az idegen tőke játssza a nagyobb szerepet. Ugyancsak idegen tőke felhasználásával, idegeneknek nyújtott koncessziók formájában indult meg Kína természeti kincseinek a kiaknázása is. Kína földje rendkívül gazdag különösen szénben, vasban és rézben, de amellett rengeteg ezüstöt, aranyat, sót, petróleumot, ként, stb. is bányásznak.

Igen nehéz feladatok várnak a köztársasági kormányokra az agrár-kérdés rendezésében. A földművelés, ez az ősi kínai foglalkozás, hihetetlen primitív formában plántálódott át a legmodernebb időkbe. A modern gazdálkodás előmozdítására tervbevett segítségeken kívül a kormány szakiskolákat alapított, legújabbban pedig gazdasági főiskolákat szervezett.

Rengeteg tennivalót kellett vállalni a kezdetleges közlekedési viszonyok javítására. A vasutak építését még a mandzsu dinasztia alatt megkezdték. A köztársaság idején a fejlődés valóban komoly méreteket kezdett ölteni, s már megtörtént az is, hogy egyes vonalak idegen tőke segítségével nélkül épültek meg. Sajnos, a polgárháborúk zavaros viszonyai számos nagyszabású terv megvalósítását megakadályozták, vagy huzamosabban késleltették. Így pl. máig sem készült el a híres középázsiai vonal, amelynek építését pedig két irányban is megkezdték: Szi-ngan-fu-nál és Pao-t'ou-nál. Kormányzati szempontból sem lehet eléggé sajnálni, hogy a távolabbi tartományok, mint Szecs'uan, Kanszu, vagy pláne Kínai Turkesztán vasúton megközelíthetetlenek.

A legmintaszerűbb hálózat Mandzsúria földjét borította, e tartomány elvesztésével mérhetetlen kárt szenvedtek a kínai vasútúgyek is.

A nagy forrongások miatt közmunkákra nem jutott sem idő, sem pénz. Kína hajózható és hajózhatóvá tehető folyói körül semmi sem történt, a régi császári nagycsatorna hasznavehetetlenné vált. A folyók szabályozása, árvízterületek mentesítése mind még hátra van. Kína hatalmas tengerpartja ellenére is a dzsonkok népe maradt, kereskedelmi tengerészete még mindig kezdetleges, haditengerészetről pedig jóformán még beszélni sem lehet.

El kell azonban ismerni, hogy az áldatlan közlekedési viszonyok ellenére is mintaszerűen működik a kínai posta. A modern technika minden újabb felfedezése élénk visszhangot kelt most már Kínában, és azonnal alkalmaztatást nyer, mint legutóbb a nagyszámú rádióleadóállomás felállításánál láttuk. Fokozódó figyelem nyilvánul meg az aviatika iránt. Repülő-iskolák működnek az országban, a nagyvárosok közt — időről-időre — repülő-járatok közlekednek. A Nyugat technikai vívmányai iránt korlátlan a csodálat, páratlan az iránta megnyilvánuló érdeklődés, és elismerésméltó az e téren tapasztalható tanulékonyság. Eszközeinek, a gépeknek a kezelése teljesen kifogástalan, karbantartásuk már kívánnivalót hagy hátra, gyártásuk, vagy pláne tökéletesítésük eljövendő évek távoli reménysége.

A köztársasági Kína modern ifjúsága hihetetlen szomjúsággal vetette magát az iskolákra, a nyugati ismereteket türelmetlen mohósággal akarta magába habzsolni. A roham szinte kizárólag az egyetemek és főiskolák ellen indult meg. Először külföldi egyetemekre tódult, aki csak tehette, majd az újonnan felállított állami és idegen (misszionárius vezetés mel-

lett működő), valamint magán-egyetemeket és főiskolákat lepte el a tanulni vágyó hazai ifjúság. De a külföldi egyetemeken elért eredmény sem volt kielégítőbb, mint a hazai felső oktatás kevéssé biztató tapasztalatai: a főiskolai oktatás csődöt mondott a tökéletlen, vagy az egyáltalában hiányzó középiskolai előképzettség miatt. A jószándék a kormányzat részéről itt is tagadhatatlan, saját tapogatódzásai után a Népszövetség szakértő-bizottságának a véleményét is kikérte végrehajtandó közoktatásügyi reformjához. A kérdés helyes megoldása kétségtelenül nagy horderejű feladat, hiszen az ifjúság helyes nevelésétől és képzettségétől függ nemcsak a köztársasági rendszer és Szun Jat-szen előttük annyira szent elveinek az igazi győzelme, hanem Kína egész jövőendő sorsa és boldogulása is.

12. A KÜLPOLITIKAI HELYZET

A forradalom mindjárt a győzelem első óráiban súlyos helyzetbe került: a meghódított tartományok, Mongólia, Tibet, Kínai Turkesztán egymás után kelt fel az új köztársasági rendszer ellen, s tüstént el akart szakadni Kínától, melyhez elsősorban a dinasztia kapcsolta. Ez a „nemzetiségi” veszedelem állandósult, s ha pillanatnyilag sikerült is felülkerekedni a kínai kormány-csapatoknak, később éppen ezen a ponton indultak meg azok a veszedelmes konfliktusok, amelyekben a köztársasági Kína sorozatos vereséget szenvedett.

A köztársasági rendszerrel kezdődött meg Kína valóságos, nyugati értelemben vett diplomáciai tevékenysége, mely várakozás ellenére, igen szép sikereket ért el. Sajnos, sem belpolitikai konszolidáció, sem gazdasági és megfelelő katonai erő nem állott mö-

götte, amely az elért eredményeknek gyakorlati jelentőséget tudott volna szerezni.

Kifelé és befelé megkezdődött a harc az idegenek erőszakkal szerzett kiváltságai ellen. Jelszó lett az „egyenlőtlen szerződések“ elleni küzdelem. Az idegen nagyhatalmaknak erőszakos jogaiban Kína állami szuverénitásának sárbatiprását és gazdasági kizsákmányolását látták. Nagy mértékben ennek a harcnak, főleg a sajtó propagandájának volt az eredménye az állandó idegengyűlölet, mely néha veszedelmes méreteket öltött.

De igen hamar kiderült, hogy Kínát a nyugati imperialista hatalmaknál jóval veszedelmesebb, s erőszakosabb ellenség is fenyegeti: Japán.

Alighogy belépett Japán a világháború elején az entente táborába, s megrohanta a santungi német concessziókat, csakhamar nyíltan Kína ellen lépett fel. 1915 januárjában betejesztette a köztársasági kormánynak a híres 21 követelést, amely Kínát valósággal gyarmati nivóra kívánta lesüllyeszteni. Japán magának követelt minden vasúti és bányakoncessziót, letelepedési, kereskedelmi és ingatlanszerzési jogot Santung félszigetén, Fu-kien-ben és a Jangcekiang völgyében, Mandzsúriában és Mongóliában. A kínai kormány pénzügyi, katonai és rendőri tanácsadóit japánok közül választja, hadifelszerelését Japánban szerzi be. Japán hozzájárulása nélkül Kína többé semmiféle vasúti vagy bányakoncessziót, sem pedig hajódock-építési engedélyt idegeneknek nem adhat. Japánnak joga van templomokat és iskolákat építeni Kínában, és szabad kezét kap a buddhizmus terjesztésére éppúgy mint a nyugatiak a kereszténység propagálására.

Pár hónap múlva japán ultimátum követte a 21 követelést. A teljesen tehetetlen Kína népe hatalmas gazdasági bojkottal felelt; az ultimátum napját (má-

jus 7) a nemzeti megaláztatás gyásznapjának tették meg. A világháborúval elfoglalt nagyhatalmak enyhítették a feszültséget, amennyire lehetett, s a japánokkal követeléseik egy részét visszavonatták.

Később az entente oldalán Kína is belépett a háborúba, de japán részről ezért semmivel sem javult a helyzet. Minthogy a szövetséges nagyhatalmaktól továbbra sem kapta meg azt a védelmet és elégtételt, amelyet a japán imperializmussal szemben Kína várt, képviselői a világháborút likvidáló békeszerződések aláírásától tüntetőleg tartózkodtak.

A felgyülemlett kérdések rendezésére 1921-ben Washingtonban az Egyesült-Államok kezdeményezésére konferenciát hívtak egybe.

A körülményekhez képest sikerült Kínának több igen fontos eredményt kiverekedni a washingtoni konferencián.

Itt kötelezték Japánt Kiao-csou-nak, a régi német koncessziónak záros határidőn belül való átadására, vissza kellett rendelni csapatait, a csendőrséget is beleértve, Santung félszigetről, és végül át kellett adni Kína számára az ugyanott megszállva tartott Cinan-fu-Cing-tao-i vasútvonalat. Japán visszavonta a 21 követelést is. Hasonlóképen megegyezést kötöttek a kínai delegátusok Angliával is Wei-hai-wei visszaadására. A konferencián résztvevő nagyhatalmak kötelezték magukat, hogy az érdekzónák kérdését kikapcsolják, viszont valamennyi idegen hatalom egyenlő joggal, ill. kedvezménnyel kereskedik Kína földjén; Kína egyiknek sem nyújt több koncessziót mint a másinak. (Ez a megállapodás főleg Japán gazdaságpolitikai követelései ellen irányult.)

Ellenben nem sikerült komoly eredményt elérni a kínai delegációnak több, Kína által régóta sérelmezett kérdésben. Így pl. csak elvi, feltételes megegyezés jött

létre az idegen hatalmak rendőri csapatainak visszavonására. A megegyezés csak azokra a pontokra vonatkozott, ahol az érvényben lévő szerződések ellenére idegen csapatok jogtalanul állomásoztak. Hasonló ellenállást fejtettek ki az idegen hatalmak a területenkívüliség és a konzuli bíráskodás megszüntetésére vonatkozó követelések tárgyalásában is. E jogokhoz továbbra is makacsul ragaszkodtak, ill. előbb az egészen primitív közbiztonsági viszonyoknak, valamint a ki nem elégitő bíráskodási és törvénykezési rendszernek a megváltoztatását sürgették. Nem koronázta teljes siker a kínai vám-autonómia ügyében tett javaslatot sem, mindössze a vámtarifa kulcsát sikerült felemeltetni. A washingtoni konferencia határozatára megszűntek az összes idegen postahivatalok, amelyek régebben különféle szerződések alapján keletkeztek, a kínai posta működését ugyanis mindnyájan kifogástalannak találták. Mindössze egy külföldi társ-postafőigazgató maradt meg állásában az új rendszerben. A legnagyobb nehézségeket Kína a mandzsúrai kérdés tárgyalásában tapasztalta, ahol jóformán semmi eredményt nem sikerült elérnie.

A diplomácia kisebb-nagyobb sikereivel szemben azonban csakhamar jelentkeztek a kérlelhetetlen területi veszteségek. A polgárháborúban szétzüllesztett kínai államhatalom és katonai erő a teljes megsemmisülés felé közeledett.

Az első komoly lépés a kínai birodalom régi területének megnyírbálása felé Külső-Mongólia elvesztése volt.

A távolkeleti Szovjetköztársaság csapatai 1921-ben elfoglalták Külső-Mongólia fővárosát, Urgát, a következő évben pedig védelmük alatt a mongolok kikiáltották függetlenségüket, ill. Kínától való elszakadásukat. 1924-ben Szovjet-Oroszország az akkori esemé-

nyek hatása alatt lemondott ugyan Külső-Mongóliáról, s azt Kína szerves részéül ismerte el, azonban a kínai bolsevista mozgalom csúfos bukása után ezt a szerződési ígéretet figyelmen kívül hagyta. Külső-Mongólia mint Mongol Népköztársaság névleg önálló állammá alakult, valóságban azonban Szovjet-Oroszország köztársasági szövetségi rendszeréhez kapcsolódott, és Kínával a legteljesebb mértékben szakított.

Hasonlóképen alakult a helyzet Tibetben is, ahol forradalmi úton elűzték a kínai hivatalnokokat, függetlenítették magukat a kínai befolyástól, és helyette a Dalai láma kezdeményezésére Anglia felé orientálódtak. A kínai-párti rivális főpap, a Tasi-láma kínai földön keresett menedéket. Kína azóta is több alkalommal próbálkozott Tibetet szuverénitása elismerésére bírni, de sikertelenül.

Kína területi veszteségei ezzel még korántsem értek véget. Nemsokára Mandzsúria került sorra. Japán tudatos terjeszkedése ebben az irányban Korea elfoglalásával kezdődött. Már a japán-kínai háborúban kimerőszakolt magának bizonyos engedményeket Dél-Mandzsúriában, melyek számát és jelentőségét a későbbi orosz-japán háborúban még inkább fokozta. Valósággal megszállta Dél-Mandzsúriát: vasútvonalakat konstruált, városokat, kikötőket épített, gyárakat és bányákat helyezett üzembe.

Ennyivel azonban nem elégedett meg Japán. Valami jelentéktelen incidensből megint konfliktust támasztott, aminek végső eredménye Mandzsúria elfoglalása lett. A kínai katonaság kénytelen volt visszahúzódni, a Népszövetség védelme alá menekülő Kína teljesen ki volt szolgáltatva Japán katonai erejének. A visszavonuló Csang Hiüe-leang-gal együtt Kína is kivonult Mandzsúriából, és egyedül hagyta győztes ellenfelét. Japán ügyes politikai sakkhúzással egy új

államot hívott életre az elfoglalt földön: Man-csou kuo-t. Az új ország császárául a régi mandzsu dinasztia utolsó, akkor még gyermek uralkodóját tette meg, aki K'ang-tö néven meg is kezdte uralmát az új japán-éra szellemében.

Mandzsúria elfoglalása után japán-vezedelem fenyegeti a szomszédos tartományokat, elsősorban Zse-holt, aztán Csahart. A végső tervekből nem hiányzik a ma szovjet befolyás alatt élő Mongol Népköztársaság sem.

A kínai köztársasági rezsim külpolitikai helyzete tehát kétségtelenül igen súlyos. Japán, az Egyesült-Államok és az európai nagyhatalmak ugyan nagyhatalmi rangra emelték Kínát, hogy azonban ez éppen most ne hasson gúnyként, ehhez Kínának a jövőben rendkívüli erőfeszítésekre lesz szüksége.

IRODALOM

A Kínára vonatkozó európai nyelvű tudományos munkák száma igen nagy. Ebben a gazdag anyagban nélkülözhetetlen kalauz: *H. Cordier: Bibliotheca Sinica, Dictionnaire bibliographique des ouvrages relatifs à l'Empire Chinois*, 2. kiad. 4 köt., Paris 1904—1908. Pótkötet: Paris, 1922. *Cordier* munkájának szembetűnő gyengéje az orosz könyvészet elégtelensége. Ezen a hiányon nagyszerűen segít *P. E. Skačkov: Bibliografija Kitaja, Sistematičeskij ukazatel' knig i žurnal'nych statej o Kitae na russkom jazyke, 1730—1930*. Moszkva-Leningrad, 1932, 844 l.

Az újabb összefoglaló munkák közül megemlíthetjük:

H. Cordier: Histoire générale de la Chine et de ses relations avec les pays étrangers. I—IV Paris, 1920—21. — *F. E. A. Krause: Geschichte Ostasiens*. I—III. Göttingen, 1929. — *H. Maspero: La Chine antique*. Paris, 1927. — *O. Franke: Geschichte des Chinesischen Reiches*. I. Berlin, 1930.

J. J. M. De Groot: The Religious System of China. I—VI. Leiden, 1892—1921. — *L. Wieger: Histoire des croyances religieuses et des opinions philosophiques en Chine*. 2. kiad. Hien-hien, 1922. — *F. E. A. Krause: Ju tao fo. Die religiösen und philosophischen Systeme Ostasiens*. München, 1924. — *Suzuki: A Brief History of Chinese Philosophy*. London, 1914. — *H. Hackmann: Chinesische Philosophie*. München, 1927. — *A. Forke: Geschichte der alten chinesischen Philosophie*. Hamburg, 1927. — *M. Granet: La pensée chinoise*. Paris, 1930.

A. Wylie: Notes on Chinese Literature. 6. kiad. Shanghai, 1926. — *R. Wilhelm: Die chinesische Literatur*. Potsdam, 1930. — *G. Margouliès: Evolution de la prose artistique chinoise*. München, 1929. — *L. C. Arlington: The*

Chinese Drama from the Earliest Time until To-day. London, 1930. — *Ou Itai*: Le roman chinois. Paris, 1933.

S. W. Bushell: Chinese Art. 2. kiad. I—II. London, 1909—10. — *O. Münsterberg*: Chinesische Kunstgeschichte. 2. kiad. Esslingen, 1924. — *G. S. de Morant*: Histoire de l'art chinois. Paris, 1928. — *R. Grousset*: Les civilisations de l'Orient. T. III. La Chine. Paris, 1930.

H. N. Norton: China and the Powers. London, 1927. — *H. Cordier*: Histoire des relations de la Chine avec les Puissances occidentales. I—III. Paris, 1901—2. — *G. Menz*: Flutwende. Die Entwicklung der Beziehungen Chinas zum Abendlande in den letzten 100 Jahren. Leipzig, 1926. — *Chang Chung Tao*: Les Traités inégaux de la Chine et l'attitude des puissances. Paris, 1929. — *Sun Yatsen*: The International Development of China. 2. kiad. New-York, 1929. — *J. Escarra*: Droits et intérêts étrangers en Chine. Paris, 1927. — *G. W. Keaton*: The Development of Extraterritoriality in China. I—II. London, 1928.

G. Amann: Sun Yatsens Vermächtnis. Berlin, 1928. — *P. d'Élia*: Le triple démisme de Suen Wen. Shanghai, 1929. — *H. A. Giles*: Chaos in China. Cambridge, 1924. — *L. Wieger*: Chine moderne. I—VII. Hien-hien, 1920—27. — *G. Dubarbier*: La Chine contemporaine politique et économique. Paris, 1926. — Constitution provisoire et lois organiques de la République Chinoise. Traduction officielle. Shanghai, 1932. — *G. Boulais*: Manuel du code chinois. Shanghai, 1924. — A modern kínai jogi kodifikáció részleteire vö. a Recueil Sirey (Paris) „Le Droit chinois moderne” c. sorozat köteteit. — *C. H. Peake*: Nationalism and Education in Modern China. New-York, 1932. — *Lin Paotchin*: L'instruction féminine en Chine. Paris, 1926. — La réorganisation de l'enseignement en Chine. Mission d'experts éducateurs de la Société des Nations. Paris, 1932.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

Magyar Tudományos Akadémia

Könyvtára 3595 / 1951. sz.

KINCSESTAR

Az ország egyetlen, a tudományok minden ágát felölelő és népszerűsítő könyvsorozata. 150 kötetes keretében az ismeretek teljes enciklopédiáját nyújtja, úgymint :

MAGYARSÁGISMERET
TÖRTÉNELEM
AZ ÚJ EURÓPA
IRODALOMTÖRTÉNET
EMBER ÉS TERMÉSZET
MŰVÉSZET, KÖNYV
KÖZGAZDASÁG, STATISZTIKA
VALLÁS ÉS FILOZÓFIA
TERMÉSZETTUDOMÁNY
ORVOSTUDOMÁNY
HADTUDOMÁNY, SPORT
FÖLDRAJZ
TÁRSADALOMTUDOMÁNY
ÉLETRAJZOK

„A MAGYAR SZEMLE KÖNYVEI“

önálló nagyobb monografiák a következő szerzőktől :

*Szekfü Gyula, Weis István, Hóman Bálint,
Horváth János, Farkas Gyula, Babits Mihály,
Julier Ferenc, Gratz Gusztáv, Genthon István.*

KÉRJEN RÉSZLETES PROSPEKTUST.

Kiadóhivatal : Budapest, VI., Vilmos császár út 26. sz.